

Marchut Réka

A MAGYAR–ROMÁN VISZONY ÉS A NÉMET KÜLÜGYMINISZTERIUM AZ 1920-AS ÉVEKBEN

Az 1920. június 4-én aláírt trianoni békeszerződéssel Magyarország állami szuverenitását visszaszerezte, de elveszítette területének kétharmadát, lakosságának pedig egyharmadát (köztük másfél millió magyart), és a változások eredményeként majdnem homogén nemzetállam lett belőle. Ezzel párhuzamosan Románia területe több mint kétszeresére, lakossága pedig 7,1 millióról 15,5 millió főre növekedett, aminek egyik következménye az lett, hogy ettől kezdve etnikailag és vallásilag is heterogén nemzetállamnak számított, ahol a nemzetiségek aránya 30%-ot tett ki. A kontinens egyik korábbi vezető hatalma, Németország az 1919. június 28-án Versailles-ban aláírt békeszerződésben elveszítette területének egy hetedét és 6,5 millió lakosát (10%), de továbbra is életképes állam maradt, hosszú távon potenciális nagyhatalom.

Ezek az adottságok és keretek határozták meg az említett országoknak a két világháború közötti külpolitikai mozgásterét, valamint bel- és külpolitikai célkitűzéseit. A magyar és román törekvések között a gyökeresen eltérő alaphelyzet miatt antagonisztikus ellentét feszült, amelynek a feloldása nem sikerült a békeszerződéseket követő két évtizedben. A regionális kis- és középállam viszonyát természetesen jelentősen befolyásolta az európai nagyhatalmi politika. Németország az első világháború után ugyan átmenetileg elveszítette ezt a pozícióját, de az 1920-as évek végére újra visszakерült az európai politikát befolyásoló hatalmak közé. Ebben fontos szerepe volt annak a német külpolitikai vonalvezetésnek, amely a nyugat-európai kapcsolatokra összpontosított, s amelyben a délkelet-európai (Südosteuropa) térségnek időlegesen csak marginális – jórészt gazdasági – szerep jutott. Ebből következően a német külügyminisztériumnak a magyar–román kapcsolatok alakulására sem volt nagy befolyása, miközben mind a magyar, mind a román külpolitikában Németországnak – eltérő módon ugyan és más hangsúlyokkal, de – komoly jelentősége volt. Ezért fontos kérdés annak tisztázása, hogy vajon a német külpolitika irányítói miként tekintettek ezekre az államokra, a kettejük között fennálló vitás kérdésekre, s hogy egyáltalán melyek voltak azok a kulcskérdések az országok bilaterális kapcsolataiban, amelyekre a német külügyminisztérium is felfigyelt és figyelemmel kísért. A tanulmányban ezekre a kérdésekre keresem a választ, azzal a hipotézissel, hogy az 1930-as évek második felének erőteljes régióbéli német befolyása csak folyamatában érthető meg, és ennek a folyamatnak természetesen része a weimari korszak külpolitikája is.

A kérdések megválaszolására elsősorban német diplomáciai iratokat használok. Nem vállalkozom egy-egy téma részletekbe menő kifejtésére, csupán arra keresem a választ, hogy egy-egy probléma hogyan jelent meg – német szempontból – ezekben az iratokban. A források feldolgozása során kirajzolódó kulcskérdések a következők: a romániai magyar és német kisebbségek ügyei, a román konkordátum kérdése és az agrárreform, illetve az abból eredő optánsper.¹

Magyarország, Románia és Németország a nemzetközi politika színpadán

A trianoni békeszerződés után a magyar és román (terméketlen) politikai diskurzusok kulcskérdése volt a határmegvonások kapcsán a történelmi vs. demográfiai elv érvényesítésének/érvényesülésének kérdése. A korabeli magyar közgondolkodás egyrészt a történelmi elvre hivatkozva történelmi igazságtalanságot hangoztatott, miközben számon kérte a wilsoni elvek (önrendelkezés) mellőzését, lényegében tehát az etnikai elv érvényesülését is. A román politizáló közvélemény ezzel szemben dicsérte a „wilsoni elvek érvényre jutását” az általa vélt demográfiai igazságosság jegyében.² (A versailles-i békerendszer Németország számára sem a beharangozott „wilsoni békét” jelentette.) A valóság ezzel szemben természetesen az

¹ A német délkelet-európai politikával, illetve ezen belül a két szomszéd állammal foglalkozó munkák közül lásd *Hans-Paul Höpffner*: Deutsche Südosteuropapolitik in der Weimarer Republik. Frankfurt am Main–Bern 1983.; *Eiler Ferenc*: Németország Duna-völgyi politikája 1920–1938. In: Társadalmi önismeret és nemzeti önazonosság Közép-Európában. Szerk. Fedinec Csilla. Bp. 2002. 37–62.; *Németh István*: Magyarok és németek (1914–1934). Gazdaság, politika, kisebbség, kultúra és katonai kapcsolatok. Bp. 2016.; *Tilkovszky Loránt*: Erdély nemzetiségei és a weimari Németország diplomáciája. Századok 117. (1983) 1097–1102.; *Romsics Ignác*: Magyarország helye a német Délkelet-Európa-politikájában. In: *Uő*: Helyünk és sorsunk a Duna-medencében. Bp. 1996.; *Pritz Pál*: Die ungarisch-deutschen Beziehungen zwischen 1918 und 1945. In: Chronik des wiederholten Neubeginns. Deutsch-ungarische diplomatische Beziehungen 1867–2001. Szerk. Pröhle Gergely – Ujvári Gábor. Bp. 2001. Magyar nyelven: Magyar–német viszony 1918–1945. Limes 24. (2001) 1. sz. 5–22.; A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról. Összeáll., s. a. r. Németh István. Bp. 2016. A román történetírás önálló monográfiákban nem foglalkozott a weimari Németország és Románia kapcsolatával. A nagyobb szintetizáló munkákban is csak egy-egy fejezetet lehet találni erről a kérdésről. Lásd *Robert Dimitriu*: Die Außenpolitik Rumäniens 1918–1939 zwischen Solidarität und Sacro Egoismo. Frankfurt am Main 2006.; *Dumitru Cristian Amzăr*: Din istoria relațiilor româno-germane. București 2008. Az ország és a nemzetiszocialista Németország kapcsolata jóval nagyobb figyelmet kap a vizsgált témák között. Lásd pl. *Ioan Chișer*: România și Germania nazistă. Relațiile româno-germane între comandamente politice și interese economice (ianuarie 1933 – martie 1938). București 2000.

² Ezt a fajta szemléletmódot fejezi ki Woodrow Wilson mellszobra Kolozsvárott a Louis Pasteur utca 4–6. sz. alatt. (Ilarion Voinea alkotása, mely 2002-ben a Függetlenség Napjára – július 2. – készült.) A szobor alatti tábla felirata: „Az Amerikai Egyesült Államok elnöke. Örök hálával a világszabadság és demokrácia hősnéke, aki hozzájárult Nagy-Románia és az igazságos és egységes Európa létrejöttéhez.” A szobrot Gheorghe Funar polgármester és Corneliu Vadim Tudor, a Nagy-Románia Párt elnöke lepeltelte le. Az amerikai nagykövetség távolmaradt a szoboravatási ünnepségtől, de nyilatkozatban közölték, hogy remélik, az ünnepségen azt is megemlítik, hogy Wilson nem csupán a nemzetek

volt, hogy a nagypolitikai eseményeket (ha úgy tetszik a történelmet) elsődlegesen a nyers hatalmi érdekek formálják, így a trianoni határokat is azok alakították ki. A Weimari Köztársaság alapállítását a magyar–román viszonyral, a bilaterális szinten felmerülő problémákkal kapcsolatosan ugyancsak az államérdek felől érdemes megközelíteni. Bár Németország és Magyarország is vesztes állam volt, ami elméletileg érdekközösséget is jelenthetett volna a két ország számára, számos kérdésben a két fél törekvései összehangolatlanok maradtak. Németország például kívánatosnak tartotta Nagy-Románia létét, elsősorban az olaj-érdekeltségek miatt, ugyanakkor a kis Magyarországgal is számolt, mert tudta, hogy hosszú távon magához tudja láncolni.³

Amíg Magyarország számára a kisantant felbomlasztása volt az alapvető külpolitikai érdek, addig Németország a hangsúlyt a térségben lévő államok gazdasági együttműködésének akadályozására és a francia biztonsági övezet gyengítésére helyezte. Magyarország a kisantant felbomlasztásával Jugoszlávián keresztül próbálkozott, és ezt Németország több ízben is szorgalmazta, Németország pedig megpróbálkozott Románia és Jugoszlávia önmagához való közelítésével.⁴ Csehszlovákiával kapcsolatban a német külügyminisztérium sokkal óvatosabb volt, egyrészt a Szudéta-vidéken élő hárommillió német lakosság miatt, másrészt a feszült német–lengyel helyzetre való tekintettel, valamint az ország Ausztriához fűződő gazdasági érdekei miatt.⁵

A térség államaival való kapcsolattartás lényegi eleme Németország részéről a gazdasági kapcsolatok helyreállítása és dinamikus növelése volt. Magyarországgal 1920-ban, Jugoszláviával 1921-ben, Romániával viszont csak 1928-ban kötöttek ilyen irányú megállapodásokat.⁶ Bár a román kormánnyal tető alá hozott szerződés jelentősen megkésett a térség többi államához képest, a két ország közötti gazdasági kapcsolatok – a felmerülő problémák ellenére is – már az 1920-as évek elején megélnékültek, és 1923-ra Románia legfőbb külkereskedelmi partnere Németország lett.⁷

Az 1920-as évek elején a német külpolitika arra koncentrált, hogy támogassa a teljesíthető jóvátételi megoldásokat, ám ez a törekvés a kellő belpolitikai (és gazdasági) eredmények hiányában rövidesen hitelét veszítette a lakosság körében. Szellemi atyját, Walter Rathenau külügyminisztert a szélsőjobboldali körök

önrendelkezését, hanem a kisebbségek nyelvi és kisebbségi jogainak garantálását is támogatta. Erről lásd <https://bit.ly/2JhfChG> (letöltés 2019. márc. 27.)

³ Höpfner, H.-P.: *Deutsche Südosteuropapolitik* i. m. 217.

⁴ Eiler F.: *Németország Duna-völgyi politikája* i. m. 40.

⁵ Uo. 41.

⁶ Uo. 46.

⁷ *Romsics I.: Magyarország helye* i. m. 184.

1922-ben meggyilkolták.⁸ Az úgynevezett Erfüllungspolitik (teljesítési politika) hosszú távú célja az volt, hogy a győztes nyugati hatalmakkal való megbékélés legyen az alapja a versailles-i béke revíziójának.⁹ Két fő iránya volt a weimari külpolitikának ebben az időben: a Franciaországgal való együttműködés és a Szovjetunióval való kooperáció a diplomáciai és gazdasági elszigeteltség leküzdésére. Ez utóbbira kedvező alkalmat teremtett a szovjet–lengyel háború 1920-ban. A gazdasági kapcsolatok fellendültek, s Berlin abban reménykedett, hogy Moszkva segítségével előbb-utóbb változtatni tud a békeszerződésen. Gazdasági kapcsolatfelvételük sikerét jelentette a rapallói egyezmény megkötése¹⁰, amely ugyan csupán gazdasági megállapodást tartalmazott, de a Wilhelmstrasse hatalmpolitikai céljai elérésének egyik kulcsát is látta benne.¹¹ A szerződés amellet, hogy megterhelte a német–francia kapcsolatokat, Románia óvatosságát és nehezítését is kiváltotta. „Az április hó elején összeülő genuai konferencia főleg a nagy európai nemzetek mérkőzésévé válván, a kis államokat csak kevéssé, a Brătianu Jonel¹² által képviselt Romániát pedig csak Oroszországra való vonatkozással érintette. Erősen hatott a rapallói német–orosz gazdasági szerződés nyilvánosságra hozatala. A hír Romániában első pillanatban hatalmas ijedelmet keltett: a szerződés állítólagos titkos katonai pontjairól a legkülönbözőbb hírek kerültek forgalomba, egyes lapok már a kész német–orosz katonai konventio szövegét is tudni vélték”¹³ – olvashatjuk a bukaresti magyar követség politikai összefoglalójában.¹⁴ Románia tartott a Szovjetunió „éhségoffenzívájától” Besszarábia miatt, és gyanúját az egyezmény csak erősítette, mivel úgy tűnt, hogy az hozzájárul a „polgári rendű” orosz birodalom feltámasztásához. Nem véletlen, hogy a kisantant államai egységesen léptek fel a rapallói egyezmény ellen.¹⁵

⁸ *Németh I.*: Magyarok és németek i. m. 294–295.

⁹ *Gottfried Niedhart*: Die Aussenpolitik der Weimarer Republik. München 2013. 13.

¹⁰ A rapallói egyezmény a német és a szovjet kormány különmegállapodása a genovai konferencia idején, 1922. ápr. 16-án a Genova melletti Rapallóban a diplomáciai kapcsolatok újrafelvételéről, valamint a kereskedelmi–gazdasági kapcsolatok helyreállításáról.

¹¹ *Németh I.*: Magyarok és németek i. m. 296.

¹² Ionel Brătianu vagy Ion I. C. Brătianu (1864–1927) a Nemzeti Liberális Párt (Partidul Național Liberal – PNL) vezetője, öt ízben Románia miniszterelnöke, leghosszabb miniszterelnöksége 1922. jan. 17. és 1926. márc. 30. között

¹³ A rapallói egyezmény nem tartalmazott titkos katonai záradékot.

¹⁴ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) Külügyminisztérium Politikai Osztály iratai (a továbbiakban: K 63) 228. cs. 27/1. tétel 1922. I/1. A bukaresti magyar követség jelentése a Magyar Külügyminisztériumnak. Összefoglaló politikai és katonai helyzetkép Romániáról 1922 elején.

¹⁵ Ádám Magda kutatásaiból tudjuk, hogy a kisantant ekkor egyáltalán nem volt egységes a Szovjet-Oroszországhoz fűződő viszonyában. Csehszlovákia normalizálni akarta a kapcsolatot vele. Ezt kezdetben a Szerb–Horvát–Szlóven Királyság is támogatta, majd szembehelyezkedett az ötlettel. Geopolitikai helyzete miatt a szovjet kérdésben leginkább érintett Románia Besszarábia miatt nem volt a kapcsolat felvételének híve. Lásd *Ádám Magda*: A kisantant és Európa 1920–1929. Bp. 1989. 189.

A magyar külpolitika 1919–1920-ban először Olaszország, majd Franciaország felé tapogatózott, ám mivel mindkét kísérlet eredménytelennek bizonyult, 1920. második felétől a kormány a német orientáció felé mozdult el. Erre az is ösztönözte idővel, hogy 1921-ben a kisantant gyűrü bezáródott Magyarország körül. 1921. március 1-jén Bethlen István miniszterelnök a Nemzeti Kaszinóban az erdélyi szászok bevonásával rendezett vacsorán kijelentette, hogy „miként a háborúban hűséges fegyverbarátságban vállalva harcoltunk, a jövőben is egymásra vagyunk utalva, s ezért már most törekedni kell arra, hogy a gazdasági kapcsolatokat minél szorosabbra fonjuk”.¹⁶ Fürstenberg budapesti német főkonzul ezt a kijelentést úgy értékelte, hogy a magyar miniszterelnök az erdélyi szászokon keresztül üzeni kívánt Németországnak. Az első csalódás már igen hamar, 1921 nyarán elérte a kormányt a nyugat-magyarországi kérdés kapcsán. A Dísz tér ugyanis ebben a kérdésben a Wilhelmstrasse támogatását várta, ám a német fél egyértelművé tette számára, hogy Burgenlandot illetően hiába számít a német együttműködésre.¹⁷ Ráadásul az a tény, hogy Gömbös Gyula és köre menedéket nyújtott Magyarországon a Kapp-puccs és az Erzberger-gyilkosság elkövetőinek, Berlin nemtetszését váltotta ki.¹⁸

Gratz Gusztáv volt külügyminiszter ekkortájt úgy vélte, hogy Magyarország nem hirdetheti fennhangon a németbarát politikát, mert az Németországnak nem használna, Magyarországnak pedig a francia ellenezés miatt biztosan ártana.¹⁹ Ugyanez a gondolat fogalmazódott meg Walter Zimmermann-nak, a *Deutsche Studentenschaft* (Német Diákszervezet) vezetőjének a beszámolójában is, amelyet erdélyi útja után írt a német külügyminisztériumnak. Zimmermann tapasztalatai szerint a magyarok állandóan azt hangoztatták, hogy Magyarországnak és Németországnak közös a sorsa, és Németország talpra állása egyet jelentene Magyarország talpra állításával. Magyarország függősége az antanttól és elsősorban Franciaországtól azonban lehetetlenné teszi, hogy a németbarátságukat nyíltan hangoztassák, sőt gyakran inkább németellenességüket hangsúlyozzák.²⁰ Fürstenberg német főkonzul ugyanekkor úgy gondolta, hogy a jobb magyar–román viszony hozzájárulhatna a magyar–német viszony szorosabbá tételéhez is. Szerinte ugyan Bethlen István a deklaráció szintjén kész volt a Romániához

¹⁶ Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes (a továbbiakban: PA AA) R 74144 Egon Franz von Fürstenberg-Stammheim budapesti német főkonzul jelentése a Német Külügyminisztériumnak, 1921. márc. 1. (Idézi: *Németh I.: Magyarok és németek* i. m. 338.)

¹⁷ Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik (a továbbiakban: ADAP) Serie A: 1918–1925. Band V. 1. Mai 1921 bis 28. Februar 1922. Göttingen 1987. 238–239. Dietrich von Scharfenberg bécsi német követtanácsos jelentése a Német Külügyminisztériumnak, 1921. aug. 16.

¹⁸ *Pritz P.: Die ungarisch-deutschen Beziehungen* i. m. 68.

¹⁹ PA AA R 74144 Egon Franz von Fürstenberg-Stammheim budapesti német főkonzul jelentése a Német Külügyminisztériumnak, 1921. aug. 19. (Idézi: *Németh I.: Magyarok és németek* i. m. 339.)

²⁰ PA AA RAV Budapest 10. Walter Zimmermann beszámolója a Német Külügyminisztériumnak, 1921. nov. 9.

fűződő viszony javítására, de Take Ionescu²¹ és Ion Brătianu ellenérzéseket táplált ezzel szemben. Úgy vélte, hogy román részről I. Ferdinánd király, Nicolae Mișu,²² Alexandru Averescu²³ és Alexandru Marghiloman²⁴ szorgalmazták a két ország közti jó viszony megteremtését.²⁵

A román király álláspontja ebben a pillanatban annál is lényegesebb volt, mert ekkoriban felmerült egy magyar–román perszónalunio terve Ferdinánd király vezetése alatt. A német külügyminisztérium úgy gondolta, hogy ennek megvalósulása már csak azért is kedvező lett volna Berlin számára, mert ebben az esetben a német Anschluß törekvéseknek a két állam feltehetően nem lett volna gátja. (Ez a perszónalunio terv időben egybeesett IV. Károly visszatérési kísérletével, ami a Habsburg-restauráció veszélyét jelentette az ellenérdekelte Németország számára.) Természetesen a bukaresti német követség is foglalkozott a perszónalunio lehetőségének kérdésével.²⁶ Figyelték a román sajtót is. Berlin figyelmét külön felhívták a *Tribuna*²⁷ egyik cikkére, mely szerint Matei Cantacuzino igazságügyi miniszter több magyarországi miniszterrel együtt részt vett egy vadászaton, ahonnan azzal a meggyőződéssel tért vissza, hogy a perszónalunioval kapcsolatos magyar feltételek Románia számára vállalhatatlanok, mivel a magyarok csak abban az esetben lennének hajlandók erre, ha Erdély hozzájuk tartozna.²⁸ Cantacuzino felvetette, hogy Erdély esetleg önálló hercegség lehetne autonómiával az ott élő magyarok számára.²⁹ A német külügyminisztérium ugyan támogatandó ötletnek találta a perszónalunio, de a külpolitikai helyzet nem tette lehetővé számára, hogy ebben a kérdésben aktívan közvetítsen.

²¹ Take Ionescu ekkor Románia külügyminisztere volt.

²² Nicolae Mișu Románia külügyminisztere 1919. okt. 15. – 1919. nov. 30. között, ekkor pedig a király személye körüli miniszter volt.

²³ Alexandru Averescu a román Néppárt alapítója, első elnöke. Több ízben miniszterelnök: 1918. jan. – márc., 1920–1921. és 1926–1927.

²⁴ Alexandru Marghiloman 1918. márc. – okt. között miniszterelnök. Ekkor szenátor.

²⁵ Egon Franz von Fürstenberg-Stammheim jelentése a Német Külügyminisztériumnak, 1921. nov. 15. In: A Wilhelmstrasse és Magyarország i. m. 294. sz. irat 737–739.

²⁶ PA AA Pol. II/b R 73632 Politische Beziehungen zwischen Rumänien und Ungarn Band 1. A cikk címének fordítása: Magyarok és románok – újabb tárgyalások a perszónalunioról. *Tribuna*, 1921. december 30.

²⁷ A *Tribuna* az erdélyi románság politikai és kulturális életének jelentős sajtóorgánuma volt.

²⁸ A románok ezt kevésbé szorgalmazták. 1922 szeptemberében a román sajtóban az a hír jelent meg, hogy néhány magyar személy a román királyi pár ellen bombatámadásra készült. Ezt a német követ politikai manővernek is tekintette, hiszen küszöbön állt Magyarország felvétele a Nemzetek Szövetségébe, és ezt még meg akarták akadályozni. Lásd PA AA Pol. II/b R 73632 Politische Beziehungen zwischen Rumänien und Ungarn Band 1. A budapesti német követség (Fürstenberg) jelentése a Német Külügyminisztériumnak, 1922. szept. 15.

²⁹ A forrás lapalji megjegyzéséből látható, hogy a szöveget továbbküldték a belgrádi német követségnek is. Minden bizonnyal azért, mert napirenden volt a román–szerb királyi házasság kérdése is.

1923 után Gustav Stresemann külügyminisztersége alatt az addigi „Erfüllungspolitik” mellé az úgynevezett „Entspannungspolitik” (enyhülési politika) lépett. Bár – végső céljait tekintve – a Stresemann-i külpolitika is a revíziós törekvésekre épült, mégis kínos volt Berlin számára az alig leplezett magyar revizionizmus. Stresemann ugyanis nemzeti revíziós politikáját nemzetközi megbékélési politikaként folytatta. A politikai realizmus talaján fogalmazta meg célkitűzését, és úgy gondolta, hogy a német hatalmi pozíció visszanyerése csak fokozatosan mehet végbe, s ebben a tárgyalásoknak és a tárgyaló felek közti megértésnek van kulcsszerepe. Ebben a stratégiában az egyértelmű magyar irredenta törekvések aligha találhattak megértésre. Hans Freytag, bukaresti német követ ennek szellemében arra hívta fel Berlin figyelmét, hogy a magyar „irredenta körök” Romániában a magyarok között nagy támogatottságot élveznek. Az „exaltált magyar temperamentum” – fogalmazott – nemcsak azzal számol, hogy az erdélyi magyarok Magyarországhoz akarnak tartozni, hanem azzal is, hogy a románok egy része is ezt kívánja. A követ ezt a magyar elképzelést teljességgel utópisztikusnak tartotta, mivel szerinte az erdélyi románok ugyan valóban csalódtak az óromániai politikai elitben, de ez korántsem jelentette azt, hogy Magyarországhoz vágyódtak volna vissza.

1923-ban Bethlen István megbízásából Windischgrätz Lajos felkereste a magyar–német együttműködés tervével Stresemant. A német tárgyalópartner azonban a várható előnyök felsorolása után azt felelte: „Nem, kedves herceg, mivel egy vak és egy béna ha összefognak, nem sokat tudnak elérni, a külpolitikai együttthaladásnak kevés értelme lenne.”³⁰ A németek háritó magatartásának nemzetközi politikai ellenérdekeltségeik mellett az is lehetett az oka, hogy a demokratikus berendezkedésű Németország kormánya idegenkedve tekintett Horthy Miklós Magyarországra.³¹ „E Magyarország sajnos sokáig nem mérlegelte a Berlinnel szemben kialakítandó új politika szükségességét, mert továbbra sem hajlandó leszámolni a birodalmi tudat illúziójával. Változatlanul egyenrangú partnerként közeledett a német vezetéshez. A régi toposzokat ismételteti, s azt hiszi, hogy a »szláv tenger« valóságos »sorsközösségbe« fűzi a két országot, holott az csupán ekkor már üres fikció volt, amit az első világháborús »fegyverbarátság« egyébként valóságos tényének ezerszer történő felelőlegességével akart hatékony politikai erővé formálni” – foglalta össze a magyar külpolitika korlátait tanulmányában Pritz Pál.³²

1925-ben sem változott a helyzet, amikor Bethlen miniszterelnök magához kérette a német követet és a következőket mondta neki: „Minden magyar meg

³⁰ *Romsics I.*: Magyarország helye i. m. 188.

³¹ *Pritz P.*: Die ungarisch-deutschen Beziehungen i. m. 68.

³² Uo.

van győződve arról, hogy Magyarország feltámadása csak Németország oldalán lehetséges. Még akkor is, ha a két ország hivatalosan még nem szövetkezhet egymással, akkor is a szövetség minden magyar patrióta szívében erőteljesen bele van horgonyozva.”³³ A német válasz ismét kijózanító volt: „Egy túl szoros együttműködés Magyarországgal nagyon meggondolandó, mert ez megterhelne bennünket a Csehszlovákiának, Romániának, Jugoszláviának és Ausztriának juttatott területrészek visszaszerzésére vonatkozó magyar kívánságokkal.”³⁴

A stresemanni külpolitika már évek óta egyértelműen más utakon járt. A sikeres revízióhoz elsődlegesen azt tartotta szükségesnek, hogy az ország gazdasága megerősödjék, és Németország megbékéljen Franciaországgal.³⁵ Ez utóbbi jegyében került sor 1925. október 5. és 16. között a locarnói konferenciára, aminek eredményeként a locarnói szerződésekben Németország a nyugati határait elismerő garanciapaktumot kötött. Ezzel a szerződéssel Németország megtörte a világháború vége óta meglévő nemzetközi morális és politikai elszigeteltségét, valamint jelentős lépést tett az európai hatalmi pozíció visszaszerzése felé.

A locarnói szerződések magyar fogadtatása kedvezőtlen volt. Magyarország – többek között – attól tartott, hogy a nyugati hatalmak rá fogják őt kényszeríteni arra, hogy hasonló szerződést kössön a kisantant államaival is.³⁶ Johannes von Welczek budapesti német követ is úgy gondolta, hogy a kisantant rá fogja kényszeríteni Magyarországot egy hasonló garanciaszerződés megkötésére, „és akkor ez a kegyetlenül megcsonkított ország az utolsó esélyét is elvesztené, hogy államhatárait kiigazítsák vagy kitolják”.³⁷ A kisantant és Magyarország közötti paktum lehetőségét 1925 végén az angol külügyminiszter, Austen Chamberlain konkrétan fel is vetette.³⁸

Az 1925 végén kirobbant frankhamisítási botrány azonban még inkább izolált helyzetbe hozta Magyarországot. A román sajtó riadót fújó cikkeket jelentetett az ügyről, Bukarest pedig sürgette Párizst, hogy ragadja meg a lehetőséget Magyarország további elszigetelésére, mivel az láthatóan nem adja fel revans-szándékát.³⁹

A locarnói szerződések frusztrációt jelentettek a bukaresti politikai elit számára is, hisz úgy vélték, hogy Németország erősödésével Románia pozíciói szükségképpen meggyengülnek majd, mivel az ország két legszorosabb szövetségese,

³³ PA AA (B) R 30531 Band 1. Welczek jelentése a Német Külügyminisztériumnak, 1925. márc. 6. Lásd A Wilhelmstrasse és Magyarország i. m. 352. sz. irat 893.

³⁴ ADAP, Serie B. Band III. 354. Idézi *Romsics I.: Magyarország helye* i. m. 188.

³⁵ *Eberhard Kolb – Dirk Schumann: Die Weimarer Republik*. München 2013. 66.

³⁶ *Höpfner, H.-P.: Deutsche Südosteuropapolitik* i. m. 224.

³⁷ PA AA (B) R 30531 Band 1. Welczek jelentése a Német Külügyminisztériumnak, 1925. márc. 6. Lásd A Wilhelmstrasse és Magyarország 352. sz. irat 893.

³⁸ *Höpfner, H.-P.: Deutsche Südosteuropapolitik* i. m. 225.

³⁹ PA AA (B) R 30538 Band 1. Lásd A Wilhelmstrasse és Magyarország i. m. 200. sz. irat 478–479. Bukaresti német követség (Toepke) jelentése a Német Külügyminisztériumnak a magyar frankhamisítási ügy és Románia ügyében, 1926. jan. 12.

Franciaország és Lengyelország elköteleződése Bukarest irányában gyengülni fog. A német külügyminisztériumban ezzel kapcsolatban úgy kalkuláltak, hogy a román pozícióvesztés pozitív hatással lesz a német–román kapcsolatokra, mivel Románia immár jobban át fogja érezni kisállami létét, s Németországgal szemben a tárgyalásokon sokkal engedékenyebb lesz, mint a korábbi években.⁴⁰ Bukarest természetesen attól is tartott, hogy Németország belépése a Nemzetek Szövetségébe elősegíti majd a romániai magyar és német kisebbség erősödését, valamint megteremti az együttműködés előfeltételét.⁴¹ Mint hamarosan kiderült, emiatt feleslegesen aggódott. Alig egy év múlva, 1926. szeptember 10-én Németország a Nemzetek Szövetségének egyik tagállama lett.

A német külpolitika nyugati orientációja nem tette zárójelbe a Szovjetunióval ápolt kapcsolatokat, s 1926. április 24-én megszületett a német–orosz barátsági szerződés (berlini szerződés).⁴² Ebben a két fél semlegességre kötelezte magát arra az esetre, ha valamelyikük háborút folytatna egy harmadik állammal. Románia a szerződést úgy értékelte, hogy Németország és a Szovjetunió a békerendszer felbomlásztására szövetkezett. Attól tartott, hogy a felbátorodott Németország a szövetségeseivel – ide sorolta Ausztriát, Magyarországot és Bulgáriát is – a kisebbségi kérdést felhasználva be fog avatkozni a szomszédos államok belügyeibe és megpróbálja ezeket destabilizálni. Attól is félt, hogy Berlin és Moszkva szövetsége kiegészül Ankarával is, ami még nagyobb veszélyt jelentett volna a status quóra.⁴³ A román diplomácia ráadásul olyan információkat is szerzett, melyek szerint 1926 augusztusában a magyar miniszterelnök is megpróbált Moszkvához közeledni.⁴⁴

Bukarest válaszul a német–orosz közeledésre és a vélt magyar fenyegetésre igyekezett erősíteni a lengyel és a francia kapcsolatait, aminek eredményeként 1926. március 26-án megkötötték a román–lengyel szövetséget. A kormány megelégedéssel fogadta Pilsudski marsall 1926. májusi katonai puccsát is, miközben tartott annak magyarbarátságától és csehszlovákellenességétől is.⁴⁵ 1927 végéig azonban a lengyel külpolitika elhárította Budapest közeledését, amikor az egy magyar–lengyel–olasz szövetség létrehozására törekedett.⁴⁶ A román külpolitika pozícióját stabilizálta a Franciaországgal 1925 augusztusában aláírt szövetség ratifikálása 1926 júniusában. A ratifikálás a locarnói szerződések és Németország Népszövetségbe való belépése miatt váratott ennyi ideig magára.

⁴⁰ Höpfner, H.-P.: Deutsche Südosteuropapolitik i. m. 177.

⁴¹ Uo. 178.

⁴² Halmosy Dénes: Nemzetközi szerződések 1918–1945. A két világháború közötti korszak és a második világháború legfontosabb külpolitikai szerződései. Bp. 1983. 254–259.

⁴³ Dimitriu, R.: Aussenpolitik i. m. 213.

⁴⁴ Uo. 213.

⁴⁵ Uo. 217–219.

⁴⁶ Uo. 220.

1926 szeptemberében Stresemann és az akkor kormányon lévő Averescu Genfben találkoztak egymással, és a román kormányfő németbarátságáról biztosította a külügyminisztert, hozzátéve azt is, hogy Romániát a francia vágányról le akarja terelni. A román közeledési kísérlet hátterében természetesen az húzóódott meg, hogy megpróbálta a német–szovjet szövetség Románia ellen irányuló élettompítani.⁴⁷

A Mussolini Olaszországgal való kapcsolat elmélyítése Magyarországra az izolált helyzetből való kitörés lehetőségét kínálta, ezért Berlin Magyarországpolitikáját az elkövetkező években (a gazdasági és a kisebbségi kérdés mellett) Róma és Budapest kooperációjának aktuális állása befolyásolta. Mivel 1927-ben a német–jugoszláv kapcsolatok javultak, Bethlen és Stresemann külpolitikai érdekei nem vágtak egybe, hisz a magyar külügyminisztérium félt egy esetleges német–jugoszláv–francia blokk létrejöttétől. Berlin pedig gyanakodva figyelte Budapest és Róma együttműködését. Hans Schoen budapesti német követ 1927 augusztusában hat pontban foglalta össze a magyar–német viszonyt terhelő problémákat:⁴⁸ 1) A német sajtó ellenséges viszonyulása Magyarországhoz; 2) A német–szovjet kapcsolatok; 3) Alexandru Marghiloman emlékiratai, melyek német politikusoktól magyarellenes kijelentéseket tartalmaztak;⁴⁹ 4) Burgenland kérdése; 5) Németország közeledése Franciaországhoz; 6) Gazdasági kapcsolataiban Németország inkább a kisantant államai felé orientálódott.

A hűvös berlini fogadtatás ellenére Bethlen nem adta fel nagy tervét, a német–olasz–osztrák–magyar együttműködés megteremtését és formalizálását, mert meggyőződése volt, hogy Olaszország barátsága gazdaságilag nem jelent megoldást Magyarországra problémáira. Stresemann igyekezett lehűteni a magyar várakozásokat, amikor egyértelművé tette Bethlen számára, hogy egy ilyen konstellációt kizártnak tart.⁵⁰ 1928 májusára már Kánya Kálmán, berlini magyar követ is belátta, hogy Németország Magyarországtól való elzárkózása belátható időn belül nem fog megváltozni. (Nem segítette elő a kapcsolatok javulását az 1928 végén megkötött magyar–lengyel döntőbírósi szerződés⁵¹ és Bethlen 1929-es párizsi útja sem). A Wilhelmstrassén úgy gondolták, hogy a francia kormány nyitott lesz a magyar közeledésre, hogy ezáltal ellensúlyozza az olasz–magyar barátságot.⁵²

⁴⁷ Höpfer, H.-P.: Deutsche Südosteuropapolitik. i. m. 179.

⁴⁸ Uo. 227–228.

⁴⁹ Alexandru Marghiloman miniszterelnök volt Románia első világháborús német megszállása idején. Alexandru Marghiloman: Note politice I–II. Kiadta, bev. Stelian Neagoe. București 1993. Részleteket közöl belőle magyar nyelven Horváth Andor: Tanúskodni jöttem. Válogatás a két világháború közötti román emlékirat- és naplóirodalomból. Kolozsvár 2003. 52–64.

⁵⁰ Höpfer, H.-P.: Deutsche Südosteuropapolitik i. m. 228.

⁵¹ Ehhez hasonló szerződést kötött Magyarország 1929-ben Bulgáriával, Törökországgal pedig 1929. jan. 5-én semlegességi és döntőbírósi szerződést írt alá. Lásd Romsics Ignác: A magyar külpolitika útja Trianontól a háborúig. (<https://bit.ly/2E4jJJC>, letöltés 2019. márc. 30.)

⁵² Höpfer, H.-P.: Deutsche Südosteuropapolitik i. m. 232.

A német külpolitikában Stresemann halála és az 1929-ben kirobbant gazdasági válság jelentős változást hozott, s egyre hangsúlyosabban kerültek elő a revízióval kapcsolatos kérdések.⁵³ Az Egyesült Államokhoz való közeledéstől várták a kitörést a „revíziós stagnálásból”, mivel a közvélemény is úgy vélte, hogy a locarnói szerződések nem hozták meg az áttörő sikert az ország számára.

Berlin 1929-ig távol tartotta magát attól, hogy beavatkozzon a térség politikai ügyeibe, Stresemann a kivárás és a tartózkodás politikáját követte.⁵⁴ „Stresemann általános külpolitikai vonalvezetését, továbbá ennek alárendelt Délkelet-Európa-politikáját és ezen belül Budapest új, Bécs nélküli »helyértékét« a magyar közvélemény és politikai vezetés sokáig nem értette, majd miután megértette, a fejét homokba dugó strucc pozíciójához hasonló sértett alapállást vett fel.”⁵⁵

A romániai magyar és német kisebbség ügyei

Németország kényszerül arra, hogy a kisebbségi kérdések lehetőleg ne terheljék meg a régió államközi kapcsolatait.⁵⁶ A német kisebbségek ugyan mindig számíthatnak az anyaország anyagi, kulturális és morális támogatására, de a politikai diplomácia terén a kérdés Berlin számára alárendelt szerepet kapott. Ezzel szemben a magyar–román diplomáciai kapcsolatok döntően a kisebbségi kérdéstről szóltak. A magyarországi románok ügyei ugyan csak elvétve vetődtek fel, a romániai magyarok helyzete azonban állandó feszültségforrást jelentett a két ország közötti kapcsolatokban.

A Magyarországtól Romániához csatolt területeken kb. másfél millió magyar és 550 000 ezer német élt. (Romániának kb. 750 ezer német lakosa volt, mivel a bukovinai és a dobrudzsai területeken is éltek németek.) A romániai németek mindvégig a kisebbségi politizálás két útja között választhattak az impériumváltás után: a román pártokkal való paktumpolitika vagy a kisebbségi blokk között, amelyben a legfontosabb partner természetesen a magyar kisebbség politikai képviselője volt. A romániai magyarok e két lehetőség mellett mindenkor mérlegelték a választásokon való önálló indulás lehetőségét is, s többnyire e mellett döntöttek. A két kisebbség együttműködésének kérdése az 1920-as években folyamatosan napirenden volt, de a magyarok által szorgalmazott formalizált együtt-haladás nem valósult meg.

Az együttműködést elsőként a magyarok kezdeményezték az 1920-as évek elején, de nem jártak sikerrel, mert a romániai németek a liberálisokkal közösen indultak az 1922-es választáson. A magyarokkal való együttműködés lehetőségének kérdése a német diplomáciai iratokban először 1924 februárjában merült fel.

⁵³ *Niedhart G.*: Die Aussenpolitik der Weimarer Republik i. m. 29.

⁵⁴ *Romsics I.*: Magyarország helye i. m. 186.

⁵⁵ Uo. 187.

⁵⁶ *Eiler F.*: Németország Duna-völgyi politikája i. m. 46.

Ekkor Conrad Haas temesvári főkonzul azt írta a német külügyminisztériumnak, hogy a magyarok nagyon törekszenek a kisebbségi blokk megteremtésére, de úgy vélte, hogy a németek egy ilyen együttműködésből nem jöhetnének ki jól. Személyesen a legnagyobb problémát az Országos Magyar Párt (a továbbiakban: OMP) vezetésében látta, mondván, az a dzsentri réteg befolyása alatt áll, s valójában nem törődik a parasztsággal.⁵⁷ A németek nyitottságát a magyarokkal való együttműködésre gátolta az a körülmény is, hogy egyáltalán nem vették jó néven az OMP és az Averescu-féle Néppárt közötti választási együttműködést kilátásba helyező 1923-as csucsai paktumot, sőt kifejezetten tartottak annak rájuk nézve esetlegesen hátrányos következményeitől.⁵⁸ Haas úgy vélte, hogy a németiség az Averescu-párttól még kevesebbet remélhet, mint korábbi szövetségeseitől, a liberálisoktól. A Néppárttal szembeni fenntartásokat tovább növelte, hogy az egyre gyakrabban németellenes hangot megütő *Temeswarer Zeitung* hasábjain megjelent egy cikk Cornel Grofsoreantól,⁵⁹ amely üdvözölte a Gogával és Averescuval való paktumot és provokatívan kijelentette, hogy a román párt előbb fog a magyarokkal megegyezni, mint a németekkel. (Valójában Averescuék ki akarták egymás ellen játszani a németeket és a magyarokat.) A konzul tartott attól, hogy a magyarok a paktumért cserébe olyasmit ajánlanak, ami a bánáti és a szatmár vidéki svábok kárára lesz. Jakabffy Elemér, az OMP egyik alelnöke azt nyilatkozta, hogy a magyarok Averescu tevékenységét külföldön is támogatják. A konzul az egész paktumot úgy értékelte, hogy a magyarok és a románok közötti megegyezés a svábok kárára nem jelent semmi újdonságot, mert a Szatmár-vidéken egyszer volt már erre példa. Úgy látta, hogy a szatmári svábok „ébredő” mozgalmát még mindig a magyarok nyomják el. Jakabffy azt ajánlotta a szatmári sváboknak, hogy ha felhagynak a német agitációval, akkor a magyar kormány a Magyarországon élő németeknek engedményeket tesz majd az iskolakérdésben. Haas tartott attól, hogy a németiség a jövőben egyre inkább izolálódni fog, nem lesz sem társadalmi, sem gazdasági befolyása, és amennyiben Averescu kerül hatalomra, a német pártot is teljesen ellehetetleníti majd.

⁵⁷ PA AA RAV Budapest 36. Conrad Haas jelentése a Német Külügyminisztériumnak, 1924. febr. 3.

⁵⁸ 1924 elején néhány sváb politikus kivált a Deutsch-Schwäbischer Volksgemeinschaftből (Német-Sváb Népközösség) és áttált az Averescu-pártiakhoz, akik Haas szerint minden eszközzel a német mozgalom ellen léptek fel. PA AA Budapest 36. Temesvári Főkonzulátus jelentése a Német Külügyminisztériumnak, 1924. márc. 26. Lásd még *Johann Böhm: Nationalsozialistische Indoktrination der Deutschen in Rumänien 1932–1934*. Frankfurt am Main 2008. 18.

⁵⁹ Cornel Grofsorean (1881–1949) bánáti publicista, újságíró, szociológus, Temesvár polgármestere (1921–1922, 1931–1932), Averescu-pártiként országgyűlési képviselő 1926-ban, a Bánát-Körös-vidéki Szociológiai Intézet megalapítója. Román, német és magyar újságokban is publikált. (<https://bit.ly/30aZAeB>, letöltés 2019. márc. 18.)

A magyar–német politikai együttműködés megteremtésének lehetősége 1924 végére kilátástalanná vált. A helyzetet tovább nehezítette, hogy 1925 elején tovább mélyült a romániai német kisebbség belső, politikai válsága. Míg egy évvel korábban az Averescu-párttal kollaboráló sváb képviselők gyengítették az egységet, 1925 elejére a *Deutsch-Schwäbische Volkspartei*ből (Német-Sváb Néppárt) többen is átléptek a liberális pártba, ezzel újabb szakadást előidézve a német politikai elitben.⁶⁰

Az sem segítette elő az együttműködés megteremtését, hogy a két kisebbség az iskolahálózatot érintő törvények tárgyalásánál sem lépett fel egységesen, holott azok valójában mindkettőjük számára sérelmesek voltak.⁶¹ Hans Freytag, bukaresti német követ bírálta a magyar parlamenti képviselők magatartását, és őket hibáztatta ezért.⁶² Vörnle János követségi titkár a kialakult patthelyzetért személyesen – s nagyon szűklátókörűen – Freytagot okolta. „Freytag úr személye Budapesten ismeretes. A defetizmussal határos pesszimista mentalitású, körmét rágó púpos ember, aki minden erélyesebb és nagyobb koncepció megvalósításának útját fogja állni. [...] Freytag úr pozíciója Berlinben olyan gyöngye, hogy a legcsekélyebb légáram ledönti” – vélte.⁶³ Abban bízott, hogy a német követ nyugdíjazása esetén az új követ, szembesülve az eddigi német kisebbségi politika csődjével, hajlandó lesz a magyarokkal tárgyalni, mert Freytag „a témáról még csak beszélni sem volt hajlandó”.

Valójában a Wilhelmstrasse számára nem volt fontos kérdés, hogy a két kisebbség akár Romániában, akár másutt együttműködjön egymással. Mindenekelőtt arra koncentrált, hogy a határain túl élő németek kulturális és gazdasági helyzetét támogassa. Többek között ez volt a feladata az 1919-ben létrehozott *Deutscher Schutzbund*nak is, melynek elnöke, Karl C. Loesch 1925 nyarán Romániába utazott, hogy az ott élő németek helyzetéről képet kapjon.⁶⁴ A budapesti német követnek, Johannes Welczeknek írott beszámolójában, a romániai német és magyar kisebbség együttműködési nehézségeiről nagyon higgadt és objektív képet adott.⁶⁵ A nehézségek egyik fő okát abban látta, hogy a magyarok és a néme-

⁶⁰ PA AA RAV Budapest 36. Temesvári Főkonzulátus jelentése a Német Külügyminisztériumnak, 1925. jan. 16.

⁶¹ 1924-ben az állami elemi oktatásról hozott törvény, mely a felekezeti iskolák szétbontását célozta és kötelezővé tette a román nyelvű oktatást; majd 1925-ben a magánoktatási törvény, mely a felekezeti iskolákat is a magániskolák közé sorolta, és ugyanabban az évben hozott baccalaureatusi törvény, mely szerint az érettségi nyelve a román.

⁶² PA AA RAV Budapest 36. Hans Freytag jelentése a Német Külügyminisztériumnak, 1925. máj. 3.

⁶³ MNL OL Külügyminisztérium Politikai Rezervált Iratok (a továbbiakban: K 64) 15. cs. 27. t. 352. res.pol. Vörnle János követségi titkár szigorúan bizalmas jelentése a Külügyminisztériumnak, 1925. aug. 29.

⁶⁴ *Baumgartner Bernadette*: Kisebbség a kisebbségben. A Szatmár megyei németek a két világháború között 1918–1940. Kolozsvár 2012. 109.

⁶⁵ PA AA RAV Budapest 36. Deutscher Schutzbund beszámolója Johannes Welczeknek, 1925. okt. 2.

tek túlnyomó többségükben más-más vidékeken, illetve településeken élnek. A Bánátban kevesen vannak a magyarok – írta – s ennek megfelelően teljesen alárendelt szerepük van. Szeben és Beszterce környékén a németek a románokkal élnek együtt. Jelentősebb érintkezés csupán Brassó és Medgyes környékén figyelhető meg. A Szatmár-vidéket természetesen ő is kivételnek tekintette. Hans Otto Roth és Rudolf Brandsch, a németiség politikai vezetői elutasították, hogy a jórészt asszimilálódott németek által lakott falvakban ne fejtsenek ki politikai aktivitást, abba viszont beleegyeztek, hogy Loesch két magyar vezető politikussal, Jakabffy Elemérrel és Bethlen Györggyel tárgyaljon a német–magyar viszonyt komolyan megterhelő kérdésről. A beszámoló szerint Jakabffy azt panaszolta, hogy a bánáti svábok megzavarják a német–magyar együttélést azzal, hogy regermanizálni akarják a szatmári svábokat. A Schutzbund vezetője megígérte Jakabffynak, hogy körutazást tesz Szatmár vidékén is, hogy személyesen informálódjon az ottani helyzetről. El is utazott a magyar határ mellé, és tapasztalataiból azt a konklúziót vonta le, hogy a német vezetők eddigi politikája a térséggel kapcsolatban helyes volt, továbbra sem szabad lemondani a szatmári svábokról, és fő feladatnak azt jelölte meg, hogy próbáljanak meg a püspökkel jó viszonyt ápolni annak érdekében, hogy német szempontból kívánatos papok kerüljenek a svábok lakta településekre. Loesch felvetette a budapesti német követnek, hogy szükséges lenne egy eszmecsere az összehozni Jakabffy és Bleyer Jakab között. Elképzelhető, hogy ezzel arra kívánt utalni, hogy a szatmári svábokkal kapcsolatos német álláspont attól is függ, megváltozik-e a magyarországi németek helyzete.

A magyar és a német kisebbség együttműködési próbálkozásának újabb lendületet adtak az 1926 elején esedékes közigazgatási választások. A választások előtörténete az általam feltárt források közül legrészletesebben Hans Otto Roth 1926. márciusi feljegyzéséből rekonstruálható.⁶⁶ Hans Freytag, bukaresti német követ 1926. március 17-én Berlinbe küldött jelentése mellé csatolta Roth március 15-én kelt feljegyzését a magyarok és a németek kapcsolatáról. Freytag jelentéséből kiderül, hogy 1925-ben Bethlen István miniszterelnök több alkalommal is beszélt a budapesti német követtel, Johannes von Welczekkel, báró Villani Frigyes bukaresti magyar követ pedig felkereste Freytagot, hogy a két kisebbség között segítsék elő a politikai együttműködés megvalósulását. Freytag azért küldte el Berlinbe Roth feljegyzését, hogy onnan továbbítsák azt a budapesti német

⁶⁶ PA AA RAV Budapest 36. Ungarische und sonstige Minderheiten 1923–1926. Az iratnak több példánya is van és fennmaradt másutt is, mint pl. PA AA R 73651 levéltári egység alatt – hivatkozva: *Eiler Ferenc*: A kisebbségek kategorizálásának kísérlete mint politikai fegyver a német–magyar kapcsolatokban. *Regio* 25. (2017) 1. sz. 43. A forrást közli *Marchut Réka*: Hans Otto Roth a romániai németek és magyarok kapcsolatáról (1926). (Lymbus 2017 – Magyarágtudományi Forrásközlemények) Bp. 2017. 451–467.

követnek. Egyúttal határozottan állást foglalt amellett, hogy nagyon óvatosan kell eljárni a magyarokkal.

A közigazgatási választásokra készülve Hans Otto Roth volt a kezdeményező fél. (Korábban mindig a magyarok kezdeményeztek.) A kisebbségi blokk azonban ezúttal sem jött létre, mert az OMP felrúgva a csucsai paktumot a liberálisokkal szövetkezett a választásra, és bár paktum aláírására nem került sor, a gyakorlatban annak szellemében zajlott le a választás. Ez nemcsak Averescu pártját érintette érzékenyen, hanem a romániai német kisebbség vezetőit is. Ugron István, az OMP addigi vezetője belebukott ebbe a lépésbe, helyére pedig gróf Bethlen György került, aki helyreállította az Averescuékkal kötött megállapodást, ami már csak azért is fontos volt, mert az 1926-os parlamenti választásokat ők nyerték.

A magyar és a német kisebbségi szervezetek kapcsolata továbbra sem javult. Ennek egyik oka a szatmári svábok ügye volt. 1927. január 25-én Villani követ felszólította az OMP néhány képviselőjét arra, hogy „hassanak oda” a Német Párt vezető politikusainál a „szatmári akció” felhagyása érdekében, mert az fenyegeti a két párt közötti kooperáció létrejöttét. A magyar követ új bukaresti német kollégájával, Gerhard von Mutiussal is tárgyalt erről a kérdésről, és bár visszafogottan nyilatkozott, mégis megígérte, hogy beszélni fog a helyzetről Hans Otto Roth-tal. A magyar külügyminiszter pedig március 15-én arra utasította Kánya Kálmán berlini magyar követet, hogy a német birodalmi kormánytól interveníáljon annak érdekében, hogy a bukaresti német követ a magyar felfogásnak megfelelő utasítást kapjon a német külügyminisztériumtól. Apponyi Albert gróf is megbízást kapott arra, hogy vesse latba befolyását Blaskovics Ferenc kanonoknál ebben a kérdésben.⁶⁷ A magyar aktivitást igen sérelmezte a temesvári főkonzul a Wilhelmstrassénak írt jelentésében, és keserűen állapította meg, hogy a románok még mindig nem mérték fel annak a jelentőségét, hogy a hozzájuk lojális német kisebbséget kellene támogatniuk a határmenti övezetekben.⁶⁸ Olyan helyzet állt tehát elő, amelyben egyik fél sem volt elégedett: ami a magyaroknak sok volt, az a németeknek kevés. A magyar politikusok keserűen szemlélték a szatmári svábok öntudatra ébresztésére tett német kísérleteket, míg a németek elégedetlenek voltak az addig elért eredményekkel, s úgy gondolták, hogy a román államnak jobban kellett volna támogatnia a visszanémetesítési törekvéseket. A német és a magyar érdekeket képviselő erők közötti feszültség egyértelműen Bukarestnek kedvezett. Mindeközben a bukaresti román lapok kárörvendő cikkeket jelentettek meg arról, hogy a

⁶⁷ MNL OL K 64 24. cs. 27. t. 211. res.pol. A Külügyminisztérium összefoglalója a szatmári sváb ügyről Bethlen István miniszterelnöknek, 1927. jún. 14.

⁶⁸ PA AA RAV Budapest 37. Temesvári Főkonzulátus jelentése a Német Külügyminisztériumnak, 1927. ápr. 12.

magyarok kezdeményezését a kisebbségi blokk megalakítására a németek ismét visszautasították. Ezt Hans Otto Roth a Paál Árpád főszerkesztésében megjelenő *Újság* című lapban cáfolta, mondván, hogy ő már a lap karácsonyi számában felvetette az együttműködés lehetőségének gondolatát.⁶⁹ Május 16-án Villani Frigyes báró pedig azt jelentette Budapestre, hogy a német követ felszólítására Blaskovics prelátus felkereste őt, s a kanonok tagadta, hogy bármi olyat tenne vagy tett volna, ami a magyar–német viszonyt megterhelné.⁷⁰

Június 7-én az Averescu-kormány megbukott, tehát igen gyorsan felül kellett kerekedni mindkét kisebbségnek a sérelmeken, hogy a kisebbségi blokkot létrehozassák. Több egyeztetést és vitát követően sikerült megállapodni az együttindulásról. A választásokon a kisebbségi blokk a Liberális Párt és a Nemzeti Parasztpárt mellett a harmadik legjelentősebb politikai erő lett, s az eredménnyel mind Bethlen György, mind Hans Otto Roth elégedettek volt.⁷¹

A kisebbségi blokk azonban nem vált kellemetlen ellenfelévé a kormánynak, mert mindkét fél úgy gondolta, hogy a szövetség csak a választásra szólt, és valójában nem jelent közös kisebbségi frontot. Ennek ellenére továbbra is folytak az egyezkedések, tárgyalások, de ezt követően az OMP az önálló politizálás útjára lépett, mivel a két kisebbség között megoldatlan problémák – mindenekelőtt a szatmári sváb kérdés – feszültek.

Németország alapállása a régió német kisebbségeit illetően az volt, hogy az anyaországnak a megmaradás érdekében mind gazdaságilag, mind pedig kulturálisan támogatnia kell a népcsoportokat, s ezért nem tartotta kérdésesnek a kisebbségek együttműködését a mindenkori aktuális kormánnyal. A magyar kisebbséggel való együttműködés pedig ennek lehetőségét veszélyeztette volna. „A német vezetésnek nem egyéb a célja, mint hogy a német kisebbség végre megerősödjön és magára találjon, anélkül, hogy állást foglalna abban a veszélyes kérdésben, hogy: Magyarország vagy Románia?”⁷² – foglalta össze a helyzetet Arthur Busse, temesvári német konzul.

A kisebbségi blokk kérdéséhez hasonlóan a német külpolitika az optánskérdésben is csak oly mértékig foglalt állást, amennyire azt az érdekei megkívánták.

⁶⁹ A kisebbségi blokk. *Újság*, 1927. március (a pontos dátumot nem tudjuk). 1., valamint lásd még György Béla: A romániai Országos Magyar Párt története (1922–1938). Csíkszereda 2017. 151.

⁷⁰ MNL OL K 64 24. cs. 27. t. 211. res.pol. A Külügyminisztérium összefoglalója a szatmári sváb ügyről Bethlen István miniszterelnöknek, 1927. jún. 14.

⁷¹ Mikó Imre: Huszonkét év. Bp. 1941. 73.; Vasile Ciobanu: Contribuții la cunoașterea istoriei sașilor transilvăneni 1918–1944. Sibiu 2001. 171.

⁷² PA AA II. Ungarn R 74142 dr. Arthur Busse jelentése a magyar–német kisebbség együttműködéséről a Bánátban, 1929. júl. 10. (A tanulmányban szereplő, eddig fordításban nem publikált, német nyelvű dokumentumok fordítása a szerző munkája. – M. R.)

Németország és a magyar–román optánsper

A trianoni békeszerződés értelmében az elcsatolt területeken élők automatikusan az új ország állampolgárai lettek, azonban 1922-ig joguk volt Magyarország javára optálni, így megtartani magyar állampolgárságukat, miközben ha át is költöztek Magyarországra, ingatlanaik tulajdonjoga nem változott. Az erdélyi román földreformtörvény viszont megtalálta a módját annak, hogy miként is lehet ezeket az ingatlanokat kisajátítani.⁷³ Előírta, hogy az abszентisták (távol levők) birtokai kisajátíthatóak. Az abszентizmust azonban tágan és önkényesen alkalmazták, s az 1922 júliusától kiadott utasítások szerint az abszентizmus akkor is fennállt, ha az érintett tulajdonos 1918. december 1. és 1921. március 23. között akár egy napra is távol volt az országtól. A magyar kormány az optánsok érdekében 1923-ban benyújtott egy petíciót a Nagykövetek Tanácsánál majd pedig a Népszövetségénél. A Tanács a kérdést nem kisebbségi ügyként tárgyalta 1923-ban, 1927-ben, majd 1930-ban. A vita kétoldalú megállapodással zárult, de az érintettek sérelmeit a gyakorlatban nem orvosolták.

Németország ebben a kérdésben a Népszövetségbe való felvételéig értelemszerűen semmilyen aktivitást nem mutatott. Gratz Gusztáv, egykori külügyminiszter, ekkor a Magyarországi Német Népművelődési Egyesület elnöke s a Népszövetségénél a magyar tárgyalópartner a bánáti telepések ügyében,⁷⁴ korábban kifejtette, hogy

⁷³ Az erdélyi Kormányzótanács (Consiliul Dirigent) 1919. szept. 10-én bocsátotta ki a 3911/1919. sz. rendelet törvényt (Monitorul Oficial, 1919. 117. sz.), amit az Averescu-kormány 1920. júl. 9-ei 2478/1920. sz. rendelet törvénye módosított (Monitorul Oficial, 1920. 55. sz.). A kisajátítást azonban nem ezek, hanem az 1921. júl. 23-ai Garoflid-féle törvény alapján hajtották végre, mely Erdélyre, Bánátra, Máramarosra és a Kőrös vidékére terjedt ki. 1922 novemberében lépett érvényre. (Monitorul Oficial, 1921. 93. sz. Többek között lásd még *Mikó Imre*: Huszonkét év – az erdélyi magyarság politikai története 1918. december 1-től 1940. augusztus 30-ig. Bp. 1941. és *Oberding József*: Az erdélyi agrárreform. Kolozsvár 1930. 32.) Az erdélyi földreform magyar diplomáciai vonatkozásait lásd *Marchut Réka*: Land Reforms in the Little Entente States after the First World War and their Anti-Hungarian Aspects. In: *Agriculture and Rural Life in Finland and Hungary*. Eds. Zsuzsanna Varga – Anssi Halmesvirta. Kopio Niini 2018. 97–112. és *Marchut Réka*: Az 1921. évi erdélyi agrárreform és annak magyar fogadtatása 1919–1922. In: *Föld – parasztság – agrárium. Tanulmányok a XX. századi földkérdésről a Kárpát-medencében*. Szerk. Varga Zsuzsanna – Pallai László. Hajdúnánás 2015. 113–133.

⁷⁴ Az erdélyi agrárreform elleni tiltakozásban külön fejezetet kaptak az ún. telepések sérelmei. A magyar kormány az 1886. évi IV. tc., az 1894. évi V. tc. és az 1911. évi XV. tc. alapján elsősorban gazdasági célból telepített magyar telepéseket többnyire Csanádból Bácskába és Torontálba, összesen 25 községbe, melyek közül nyolc újonnan alakult. Ez kb. 15 000 telepest jelentett. A telepek nagysága átlag 24 kat. hold volt, amelyből az erdélyi földreform során a telepes család legfeljebb 7 holdat tarthatott meg, ugyanakkor a földhöz jutatott román igénylők 16 kat. holdat kaptak. Az erdélyi román agrártörvény különös rendelkezéseket léptetett életbe a telepések ellen. A 10. szakasz rendelkezése szerint ugyanis „az 1885. január 1. után létesített telepek parcellái kisajátítottak ama parcella határáig, melyet az illető vidéken a 92. cikkben megnevezett földosztásban részesülők javára való odaítélés tekintetében megállapítottak”, ez pedig legfeljebb 7 hold lehet. A törvény végrehajtási utasításában arra hivatkoztak, hogy a telepföldek telekkönyvileg állami vagyont képeznek. Ennek oka: a telepések a telepeiket több évi, átlag 50 esztendőre törlesztésre vásárolták a magyar államtól. Az első törlesztőrészlet befizetése után a magyar állam köteles lett volna a birtokokat a telepések nevére íratni, ezt azonban nem tette meg,

a körülmények megváltozását csak Németország Népszövetségbe való belépése jelenthetné, mert ezáltal – remélte – az elítélt és elnyomott kisebbségek képviselője a „nemzetközi parlamentben” megerősödne.⁷⁵ Magyarország 1927 decemberében kért konkrét segítséget Németországtól ebben az ügyben. Mivel azonban a régóta húzódozó román–német kereskedelmi tárgyalások éppen normalizálódni látszódtak, a német külügyminisztérium ezt nem akarta veszélyeztetni, inkább vállalta Budapest felé a passzivitás vádját. Gerhard Köpke, a külügyminisztérium II. Osztályának (Nyugat- és Délkelet-Európa) vezetője azt mondta ezzel kapcsolatban Kányának, csak a Romániával való szerződés megkötése után lesz Németország abban a helyzetben, hogy ebben a kérdésben állást foglaljon.⁷⁶ A magyar politikusok gyorsan felmérték, hogy túl sokat vártak Németország Népszövetségbe való felvételétől. Mind a magyar Parlamentben, mind a magyar közvéleményben elégedetlenséget váltott ki a Népszövetség újabb késleltető döntése az optások ügyében. Bethlen is erősen kritizálta a Népszövetség megtorpanását. Úgy vélte, hogy az angolok állhatnak a háttérben. Lukács György, volt vallás- és közoktatásügyi miniszter interpellációjában nem köntörfalazott, és a helyzetet úgy értékelte, hogy Németország Népszövetségbe való belépése nem váltotta be az ehhez fűzött reményeket.⁷⁷ Bár Lukács, kijelentésének súlyát enyhítendő, rögtön hozzátette: ezzel semmit nem kíván felhánytorgatni Németországnak, hisz Berlinnek nem könnyű más államokat segíteni mindaddig, amíg ő maga nem teremt tabula rasát. A budapesti német követ szerint németbarátsága ellenére Lukács kijelentése adott pillanatban a Németország ellenes hangulatot erősítette. Emiatt Schoen úgy vélte, hogy ajánlatos lenne Lukáccsal többször találkoznia és elmagyaráznia neki a helyzetet.⁷⁸

a Bánságban csak 1919 tavaszán, amikor ott még tényleges hatalmat gyakorolt. A magyar kormány mulasztása így vált a magyar telepések tragédiájává.

⁷⁵ PA AA RAV Budapest 36 A budapesti német követség (Welczek) jelentése a Német Külügyminisztériumnak, 1925. szept. 17.

⁷⁶ *Höpfner, H.-P.*: Deutsche Südosteuropapolitik i. m. 237–238.

⁷⁷ Lukács György vallás- és közoktatásügyi miniszter 1905. jún. 19 – 1906. márc. 6. Lukács György a parlamenti felszólalásában egészen konkrétan feltette azt a kérdést, hogy van-e még értelme Magyarországnak a Népszövetségben maradnia? Az optánsper elindításakor maga Lukács is részt vett a tárgyalásokon, mint a magyar kormány megbízottja. Németországgal kapcsolatban a következőket mondta: „[...] a mérlegnek utolsó tétele gyanánt még egy tételt akarok elkönyvelni, azt, hogy mi rengeteg nagy reményeket vetettünk abba, hogy meg fog változni a helyzet, ha Németország tagja lesz a Nemzetek Szövetségének. Németország egy év óta tagja a Nemzetek Szövetségének és a Tanácsnak is, de nem érezzük hatását. Én nem akarok szemrehányást tenni Németországnak, csak konstatació: nem érezzük, hogy benn van a Nemzetek Szövetségében. Találok rá mentséget is: azt a mentséget találom, hogy Németországnak önmagának is szörnyűsége sok a baja, hogy Németország területén még mindig ott vannak az idegen megszállók. Amíg tehát Németország ezen a téren tabula rasát nem teremt, nem tud mások segítségére lenni.” Lásd Képviselőházi napló 1927. VI. kötet 73. ülés (1927. jún. 22.) 25–26.

⁷⁸ PA AA RAV Bukarest 19. A budapesti német követség (Schoen) jelentése a Német Külügyminisztériumnak, 1927. jún. 23.

Bár az optánskérdésben a romániai németek nem voltak közvetlenül érintve, az agrárreformnak ők is kárvallottjai lettek. Haas főkonzul a bánáti helyzetet a következőképpen mutatta be, miután megküldte főnökeinek az *Arbeiter Zeitung* egyik cikkét az optánskérdésről és az agrárreformról. A cikk szerint az agrárreformnak az országhoz csatolt területeken nem társadalmi, hanem túlnyomórészt politikai indítékai voltak, s társadalmi hatásai semmiképpen nem nevezhetők kedvezőnek. Az alapproblémát az okozta, hogy a kisparasztoznak kiosztott négy katasztrális hold föld kevésnek bizonyult ahhoz, hogy egy önálló paraszti egzisztenciát meg tudjanak teremteni. A szász universitas alapvagyonra is megsemmisült, és így az egyházi és oktatási téren is nagy károk érték a népcsoportot. A svábok érdekei azonban a magyarokéhoz képest mégis lényegesen kevésbé sérültek. Egyrészt azért, mert alig volt köztük nagybirtokos, másrészt pedig azért, mert a sváb parasztois is kaptak földet. (A sváb falvak szomszédságában lévő földeket nem osztották fel, hanem mint állami „reserve”, befolyásos román politikusok kezébe kerültek.)

Az agrárreformot azonban olykor a svábokkal szemben is politikai büntető eszközként használták. Haasnak tudomása volt olyan esetekről, amikor egyértelműen törvénysértő módon, minden jogalap nélkül sajátítottak ki német földeket. A konzul szerint a román politika és elsősorban a liberálisok politikai érzékének gyengeségére vallott, hogy nem használták fel az agrárreformot arra, hogy a határ mentén élő bánáti svábok államhoz való lojalitását tovább erősítsék. Ráadásul a választási terror is a románok ellen hangolta a németiséget. Haas szerint a svábok körében mindezek miatt valóságos Rothermere iránti lelkesedés tört elő.⁷⁹ Egy későbbi, 1927. november 23-ai jelentésében arról számolt be, hogy a hírek szerint a románok a határ mentére telepíteni akartak, noha a jogszabály szerint az ottani sváboktól nem volt mit elvenni. A svábokat ért sérelmek mindaddig egyediek voltak, de úgy vélte, hogy ha tömeges akcióvá válnak, akkor a magyar propaganda hatása megerősödik majd a bánáti svábok körében.⁸⁰

A német külügyminisztérium azért követte fokozott figyelemmel az optánskérdést, mert a döntőbíróóság működése miatt magán túlmutató jelentőséget tulajdonított neki. Berlinnek is voltak ugyanis olyan vitás ügyei Csehszlovákiával és Lengyelországgal, melyek döntőbíróóság elé kerültek. Végül a Wilhelmstrasse – ha vonakodva is – támogatta a magyar álláspontot, és Stresemann határozottan fellépett a magyar ügy mellett, amit Budapesten meglelégedéssel nyugtáztak.⁸¹

⁷⁹ PA AA RAV Budapest 37. Temesvári főkonzul (Haas) jelentése a bukaresti német követségnek, 1927. szept. 20.

⁸⁰ PA AA RAV Budapest 37. A temesvári főkonzul (Haas) jelentése a bukaresti német követségnek, 1927. nov. 23.

⁸¹ Höpfer, H.-P.: Deutsche Südosteuropapolitik i. m. 238–239.

1929-ben az optánstárgyalások újrafelvételénél a németek már jóval aktívabb tevékenységet fejtettek ki, mint korábban.

1929-ben Abbáziában folytak az előkészítő tárgyalások és báró Szerényi József, egykori kereskedelemügyi miniszter, népszövetségi főmegbízott nagy reményeket fűzött a megegyezéshez. Ebben annak is szerepe volt, hogy a magyar politikusok Iuliu Maniu miniszterelnökben jobban bíztak, mint korábbi liberális tárgyalópartnereikben. Hamar rájöttek azonban, hogy bár a politikai vezetés megújult, volt, ami továbbra sem változott. Walko Lajos külügyminiszter úgy gondolta, hogy Maniu maga ugyan hajlott volna a megegyezésre, de Nicolae Titulescu – ekkor Románia népszövetségi delegáltja – „intrikái” ebben megakadályozták.⁸² 1929 áprilisában Walko csalódottan közölte a budapesti német követtel, hogy a tárgyalások a román féllel Bécsben sem vezettek eredményre. A fő bűnbaknak megint csak Titulescut tette meg.⁸³

Titulescu természetesen meg volt elégedve a tárgyalások menetével. 1929 júniusában a Népszövetség Tanácsának 55. ülésén megvitatták a Hármak Tanácsának jelentését a kisebbségek védelméről és a népszövetségi kisebbségvédelem reformjáról.⁸⁴ Titulescu itt azt a román álláspontot képviselte, hogy a kisebbségek ügye a háború után sokkal jobban alakult, mint azt előre gondolni lehetett volna. Stresemann beszédében ragaszkodott korábban is képviselt álláspontjához, de már békülékeny hangnemben. Chamberlain jelentését végül módosításokkal elfogadták.⁸⁵ Titulescu utólag bevallotta, hogy félt attól, hogy a nyilatkozata esetleg kiválthatja a német ellentámadást. Stresemann ugyanis, aki egyébként nagyon barátságosan viselkedett a román diplomatákkal, a Brianddal való megbeszélése során kijelentette, hogy „Senki a világon nem tudja rávenni Németországot, hogy egyszer s mindenkorra felhagyjon a kisebbségi kérdéssel, és ilyen körülmények között a dolgok nem tudnak a románok számára jól alakulni. Természetesen Németország, Magyarország és más államok is a kérdést nyitva fogják hagyni, mert ez az ő érdekük” – idézte föl Stresemann szavait Titulescu.

A bukaresti német követ, Gerhard von Mutius a helyi lapokat szemlélve azt jelentette a magyar–román tárgyalások állásáról, hogy bár korábban úgy tűnt, hogy az optánskérdésben közel van a megoldás, a magyarok bizalmatlanok

⁸² PA AA Bukarest 19. A budapesti német követség (Schoen) jelentése a Német Külügyminisztériumnak a magyar–román optáns-tárgyalásokról, 1929. jan. 8.

⁸³ PA AA Bukarest 19. A budapesti német követség (Schoen) jelentése a Német Külügyminisztériumnak a magyar–román optáns-tárgyalásokról, 1929. ápr. 16.

⁸⁴ *Nicolae Titulescu: Documente diplomatice.* București 1967. 177. sz. irat 310. Nicolae Titulescu G. G. Mironescu külügyminiszternek Madrid, 1929. jún. 13. Lásd még uo. 175. sz. irat 308–309.

⁸⁵ Jún. 8-án Titulescu még azt jelentette a román külügyminisztériumnak, hogy Stresemann nem fogadta el Chamberlain jelentését. Lásd uo. 171. sz. irat 304–305.

maradtak és kérték a Népszövetséget, adjon garanciát arra, hogy a románok valóban teljesíteni is fogják a kifizetéseket.⁸⁶ A tárgyalásokat tovább nehezítette Bethlen István miniszterelnök május 26-ai beszéde a budapesti Hősök emlékműve leleplezésekor, amely revíziós felhangjai miatt a kisantant államaiban megütközést váltott ki.⁸⁷ A beszéd után Csehszlovákia és Jugoszlávia megelégedett Walko külügyminiszter szóbeli nyilatkozatával, Románia azonban jegyzéket írt és írásban kért rá választ. Mind a román sajtóban, mind a parlamentben nagy visszhangot váltott ki az eset. Iuliu Maniu az elhunyt Take Ionescuról tartott emlékbeszédében külön hangsúlyozta, hogy Budapest állításaival szemben Románia senkitől semmit nem kíván elvenni.⁸⁸

Mutius úgy látta, hogy minden maradt a régiben. Nem gondolta, hogy a román politika budapesti demarsa tényleges sikerrel járhatna. A követ egyenesen károsnak érezte Románia szempontjából a demarsot. Közben az egykori liberális igazságügyi miniszter, Stelian Popescu és a liberális párthoz kötődő Traian Moşoiu generális, aki 1920-ban hadügyminiszter is volt, egyenesen a Magyarország elleni háborúra szólítottak fel, előbbi az *Universul*, utóbbi a *Curentul* hasábjain. A hatalom részéről azonban Mironescu külügyminiszter bírálta azokat a szélsőségeket, akik a közvéleményt Magyarország ellen hergelték. A román demarsra adott magyar válaszjegyzék végül semmit nem vont vissza Bethlen beszédéből. Az optánkérdésben folytatott bécsi tárgyalások azonban megszakadtak. A románok azt szerették volna elérni, hogy az optánsok kártérítését kapcsolják össze Magyarország Romániának fizetendő kártérítésének kérdésével.⁸⁹

⁸⁶ PA AA RAV Bukarest 19. A bukaresti német követség (von Mutius) politikai jelentése a Német Külügyminisztériumnak a magyar–román kapcsolatokról, 1929. jún. 28.

⁸⁷ A Városligetben 1929. máj. 26-án leplezték le a háborúban meghalt magyar hősök emlékkövét. A beszédet Bethlen István miniszterelnök tartotta. Beszédének ez a része erősen sérthette a román érdekeket: „[...] a régi hazát nem siratni, hanem a régi fényében újból életre kelteni a hivatásunk; siratni csak azt lehet, ami örökre elmúlt és soha többé nem jöhet vissza”. Beszéde a revízióra sarkallt. Lásd Bethlen István gróf beszédei és írásai II. Válogatott beszédei. Bp. 1933. 219–222.

⁸⁸ Iuliu Maniu emlékbeszéde Take Ionescu halálának 7. évfordulóján Sinaiában, 1929. jún. 25-én. Lásd Ellenzék, 1929. június 26. 8. Mindehhez hozzá kell fűzni, hogy az Ellenzék egyik munkatársa a román parlament folyosóján megszólította Mironescu külügyminisztert, aki azt nyilatkozta, hogy Magyarország és Románia között a kapcsolat jobb, mint valaha. Ezzel szemben a bukaresti sajtó teljesen mást mutatott: a Tisza vonalát emlegették és fenyegettek. A demarsra vonatkozóan a román külügyminiszter azt nyilatkozta az újságíróknak, hogy Magyarország jún. 22-én adta át Vasile Grigorcea budapesti román követnek a válaszjegyzékét. Ebben az állt, hogy a magyar miniszterelnök semmi mást nem mondott, mint amit Magyarország hivatalos körei a háború óta hangoztatnak, hogy a békeszerződés nem elégíti ki Magyarországot. De a válaszjegyzékben a magyar fél hangsúlyozza, hogy Magyarország barátságos viszonyt akar Romániával. Lásd „Magyarországgal ma jobb szomszédi viszonyban vagyunk, mint valaha” – mondja Mironescu külügyminiszter. Ellenzék, 1929. június 26. 1.

⁸⁹ PA AA RAV Bukarest 19. A bukaresti német követség (von Mutius) politikai jelentése a Német Külügyminisztériumnak a magyar–román kapcsolatokról, 1929. jún. 28.

Mutius erőfeszítéseket tett a magyar és a román fél álláspontjának közelítésére, de végül keserűen állapította meg, hogy ezzel az ellenkező hatást váltotta ki. A bukaresti magyar követtel, Magyary Antallal folytatott megbeszélésén viszont magyar partnere sokkal optimistábbnak mutatkozott előtte; hangsúlyozta, hogy szerinte a románok kevésbé barátságatlanok, mint az kívülről látszik, és a Maniu-kormány nem engesztelhetetlen Magyarországgal szemben.⁹⁰ Források sokaságából tudjuk azonban, hogy sem a magyar kormány, sem a romániai magyar kisebbség politikai vezetése ezt nem így látta. Feltehetően a kijelentés diplomáciai manőver volt Magyary részéről, hiszen tudta, hogy a német diplomácia nem szívesen száll ringbe egyik fél mellett sem.

1929 októberében Titulescu is Berlinhez fordult, hogy a német kormány a Keleti Jótéteti Bizottságban gyakoroljon nyomást a magyarokra az optánskérdés románok által javasolt megoldásának elfogadása érdekében. Ők is csak diplomatikus választ kaptak, melyben a németek kifejtették, hogy maguk részéről üdvözlőnek a megegyezést, de nem látják esélyét annak, hogy a magyar felet befolyásolni tudják.⁹¹ A magyarok számára ugyanis elfogadhatatlan volt az optánskérdés jótéteti kérdésekkel való együtt tárgyalása, s ezt a németek is nagyon jól tudták. A Young-terv elfogadása jelentős siker volt Németország számára, ezért a német külügyminisztérium nem akarta megterhelni a kedvező helyzetet a két szembenálló fél közötti közvetítéssel.

Az optánsperben azonban nem itt, a Keleti Bizottságban, hanem a második hágai konferencián hoztak határozatot.⁹² A bukaresti német követ szerint a román közvélemény ezt nagy sikerként könyvelte el. Nemcsak Titulescu és Gheorghe Mironescu külügyminiszter, hanem maga a miniszterelnök, Maniu is ebben a szellemben nyilatkozott a kérdéssről, a diákok pedig szimpátiatüntetéseket szerveztek a francia és az angol követség elé.⁹³ A magyarok is meg voltak elégedve a határozattal. A bukaresti német követ azonban úgy vélte, hogy bár a hágai döntés a magyar–román kapcsolatokban a feszültségek oldásával járhat, nagy fordulatot biztosan nem fog hozni a két állam kapcsolatában. Az volt a benyomása, hogy a magyarok Románia aktuális helyzetét nem tartják biztosnak és ezért olyan politikát folytatnak, amelyik arra alapoz, hogy a körülmények kedvező változása esetén a határok is megváltozhatnak.⁹⁴

⁹⁰ PA AA RAV Bukarest 19. A bukaresti német követség (von Mutius) politikai jelentése a Német Külügyminisztériumnak a magyar–román kapcsolatokról, 1929. júl. 31.

⁹¹ PA AA RAV Bukarest 19. A német Német Külügyminisztérium bizalmas tájékoztatása a bukaresti német követségnek, 1929. okt. 29.

⁹² Az első hágai konferencia 1929 augusztusában, a második 1930 januárjában volt.

⁹³ Nicolae Titulescu a Rador sajtóügynökségnek adott interjújában azt nyilatkozta, hogy semmilyen megoldás nem lehetett eléggé jó, de a körülmények között a legjobb megoldás született. Románia aláírta a Young-tervet is. Az interjú az *Universul* című lapban jelent meg 1930. jan. 24-én. Az interjú teljes szövege olvasható még *Titulescu, N.:* Documente diplomatice i. m. 322–327.

⁹⁴ PA AA RAV Bukarest 19. Von Mutius politikai jelentése a Német Külügyminisztériumnak a román–magyar kapcsolatokról, 1930. jan. 27.

Konkordátum

A kisebbségi ügyek és az optánskérdés mellett a konkordátum volt a harmadik olyan ügy, amelynek a német külügyminisztérium magyar–román viszonylatban nagyobb figyelmet szentelt.

A konkordátum Románia számára nem egyszerűen az egyházjogi kérdések rendezését jelentette, mivel a témának vallási és nemzetiségi vetülete is volt. Románia első világháború utáni határai között 13–14% görög- és római katolikus népesség élt. 1 137 868-an voltak római katolikusok, akik közül 980 868-an a magyar államtól Romániához csatolt területen éltek. (624 858 magyar, 279 977 német, 5818 román, 52 215 egyéb.)⁹⁵ A görögkatolikusok száma 1 380 000 volt, közülük csupán 80 000-en magyar nemzetiségűek. A Magyarországtól Romániához csatolt területeken négy római katolikus egyházmegye volt, az erdélyi, a nagyváradi, a szatmári és a csanád-temesvári, a görögkatolikusok pedig az 1912-ben alapított hajdúdorogi egyházmegyéhez tartoztak. A konkordátum megkötését ez a helyzet tette szükségessé, illetve az a tény, hogy az egyházmegyék határai más országokba is átnyúltak.

A konkordátum kérdése már a diplomáciai kapcsolatok felvételekor, a bukaresti nuncius, Angelo Dolci és a vatikáni román követ, Dimitrie Pennescu akkreditációs bemutatkozásának idején is téma volt, 1919-ben. Szinte ezzel egy időben a vatikáni magyar diplomácia is elkezdte hallatni hangját a romániai magyar katolikusok érdekében. Egyebek mellett a magyar diplomácia „aknamunkájának” is köszönhető volt, hogy a konkordátum megkötésének előkészítése nagyon elhúzódott, s a tárgyalások többször is megszakadtak. Végül 1927. május 10-én került sor az egyezmény aláírására, ratifikációjára pedig csak 1929-ben.⁹⁶

Mivel az egyházjogi rendezés jelentős számú német nemzetiségű római katolikusot is érintett, sokan úgy vélték, hogy a német diplomácia a magyarhoz hasonlóan komoly aktivitást fejt majd ki a Vatikánban, akár a magyar diplomáciával összefogva. Nem így történt, aminek több oka is volt. Egyfelől a már említett német külpolitikai irányvonalba nem fért bele az ilyen irányú aktív szerepvállalás, másfelől joggal remélhették, hogy az új rendezés a magyarok érdekeit háttérbe szorítva a „német érdekeket” részesíti majd előnyben. Bár a Wilhelmstrasse konkrét lépéseket nem tett a konkordátum befolyásolására, a tárgyalások menetét figyelemmel kísérte.

⁹⁵ *Jancsó Benedek*: A katolikus egyház helyzete Romániában. Magyar Szemle 1928. 4. kötet 62–63.

⁹⁶ A magyar diplomácia konkordátum-kérdésben kifejtett tevékenységéről bővebben lásd *Marchut Réka*: A román konkordátum a magyar diplomáciában (1920–1929). Pro Minoritate 23. (2014) tél 3–22.

Németország e tárgyban mutatott érdektelenségére jellemző, hogy az első jelentés ezzel kapcsolatban 1924-ből való, amikor a vatikáni német nagykövet, Carl-Ludwig Diego von Bergen tájékoztatásul közölte a minisztériummal, hogy a két ország között a konkordátum-tárgyalások megkezdődtek.⁹⁷ 1925 novemberében a bukaresti német követ már érdemben tájékoztatta Berlint, amikor arról informálta feletteseit, hogy a megszakadt konkordátum-tárgyalások hamarosan újrakezdődnek. A nehézséget elsősorban az okozta szerinte, hogy nem volt egyszerű a kisebbségek és a román ortodoxok kívánságait összeegyeztetni. Meglátása szerint a Szentszék a konkordátum megkötésétől nem sokat remélt, de biztos jogi alapot szeretett volna teremteni, különösen a katolikus iskolák működésének biztosítására. Úgy vélte, hogy a Nemzeti Párt hatalomra jutása esetén hamar meg tudnának egyezni a felek, mivel ennek vezetői már megszokták Erdélyben a katolikusokkal való együttélést, szemben az ókirályságbeli liberálisokkal.⁹⁸ A vatikáni államtitkár megerősítette a bukaresti német követség november 11-ei jelentésének tartalmát, s a német nagykövet előtt kijelentette, hogy a Szentszék valóban a katolikus iskolaügyet tekinti a tárgyalások legfontosabb kérdésének.⁹⁹ A román kormány a Vatikánban is az olasz politika exponeusát látta, s a priori bizalmatlan volt vele szemben, defensívába helyezkedett, mert nem tudta elfelejteni az olasz kormánynak, hogy Mussolini elismerte a Szovjetuniót. „Végre is Gasparri [Pietro Gasparri bíbornok államtitkár – M. R.] csak egy olyan olasz, mint Mussolini ” – mondta állítólag egy román diplomata egy római szalonban.¹⁰⁰

1926 januárjában a vatikáni német nagykövet már arról számolt be, hogy az olasz sajtóügynökség azt a hírt terjesztette, hogy a konkordátum megkötésére hamarosan sor kerül, míg a szentszéki államtitkár, Gasparri pedig arról tájékoztatta a német nagykövetet, hogy a tárgyalások kb. 14 napja lezárultak, és a román tárgyalópartner, Zenovie Páclișanu¹⁰¹ már hazatért, hogy az eredményekről beszámoljon kormányának. A nagykövet azonban úgy értékelte a helyzetet, hogy valószínűleg újabb akadályok gördültek a konkordátum aláírása elé, mivel

⁹⁷ PA AA RAV Bukarest 135. A szentszéki német nagykövet (Bergen) jelentése a Német Külügyminisztériumnak a román konkordátum-tárgyalásokról, 1924. jún. 23.

⁹⁸ PA AA RAV Bukarest 135. A bukaresti német követ (Freitag) jelentése a Német Külügyminisztériumnak, 1925. nov. 11.

⁹⁹ PA AA RAV Bukarest 135. A szentszéki német nagykövet (Bergen) jelentése a Német Külügyminisztériumnak, 1925. nov. 25.

¹⁰⁰ MNL OL K 63 231. cs. 27/3 t. 773/1924 18. Balásy Antal vatikáni követségi titkár jelentése a Külügyminisztériumnak a román konkordátum-tárgyalások elhalasztása tárgyában, 1924. aug. 16.

¹⁰¹ Zenovie Páclișanu (1886–1957) történész, görögkatolikus pap, a Román Akadémia tagja. Erdélyi román származású volt, s mint ilyen, a dualista Magyarországon szocializálódott, így lett az erdélyi románok egyik meghatározó vezéregyénisége.

a Szentszék egy különmegbízottat fog Bukarestbe küldeni.¹⁰² (1926 januárjában Pennescu követ bukaresti utasítások alapján valóban megindította a tárgyalásokat. A reményt keltő indulás a kormány akadékoskodásai miatt azonban hamar megakadt, mivel Bukarestben megerősödött az antikonkordisták tábora.)¹⁰³

A német diplomácia nem csupán nagykövete útján, hanem Bukarestben is figyelemmel kísérte a tárgyalások alakulását. A bukaresti német követ több alkalommal is beszélt a bukaresti nunciussal ez ügyben. Jelentéseiből kirajzolódik az is, hogy a nuncius maga sokkal szkeptikusabb volt a konkordátum megkötésével kapcsolatban, mint a Szentszék.¹⁰⁴

Romániában azonban kormányváltás történt, és újra Averescu került hatalomra. Ez a kormányváltás nemcsak a konkordátum-tárgyalásokban hozta meg az előrelépést, hanem a román–olasz viszonyban is. Románia 1926. szeptember 16-án barátsági és együttműködési szerződést kötött Olaszországgal,¹⁰⁵ ami az elkezdődő magyar–olasz tárgyalások miatt a magyar–román viszonyt is kedvezően befolyásolta. (Olaszország Romániához való közeledése mögött jelentős részben az elmérgeződő olasz–jugoszláv viszony állt.)

Averescut 1926. szeptemberi római látogatása alkalmával XI. Pius fél-órás pápai audiencián fogadta, majd a román miniszterelnök látogatás tett Gasparrinál is, amiről az olasz sajtó hosszasan cikkezett.¹⁰⁶ Balásy Antal vatikáni magyar követségi titkár Gasparri ügy tájékoztatta, hogy a pápai audiencián a konkordátum ügye nem került szóba.¹⁰⁷ Az audienciáról a szentszéki német nagykövet, von Bergen is táviratban jelentett. Eszerint szeptember 22-én a szentatya privát audiencián fogadta a román miniszterelnököt, aki ezt követően meglátogatta az államtitkárt, Pietro Gasparrit. Bergen szerint Averescu azt nyilatkozta a sajtó képviselőinek, hogy a konkordátumot mielőbb megkötik, de ezt a szentszéki államtitkárság nem erősítette meg, sőt hangsúlyozta, hogy sem a tárgyalások folytatásáról, sem a konkordátum aláírásának időpontjáról nem állapodtak meg. Mindezek alapján úgy fest, Averescu római látogatásának az üggyel kapcsolatban nem volt jelentősége. A látogatás érdemi része valójában

¹⁰² PA AA RAV Bukarest 135. A szentszéki német nagykövet jelentése a Német Külügyminisztériumnak, 1926. jan. 30.

¹⁰³ *Marton József*: A Szentszék és Románia konkordátuma 1927-ben. Erdélyi Múzeum 57. (1995) 1–2. sz. 56.

¹⁰⁴ PA AA RAV Bukarest 135. A bukaresti német követség jelentése a Német Külügyminisztériumnak, 1926. márc. 2.

¹⁰⁵ *Eliza Campus*: Politică externă a României în perioada interbelică 1919–1939. București 1975. 22.

¹⁰⁶ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe (AMAE) Fond 71. Vatican. 1920–1944. vol. 19. 69–70. Lásd Románia–Vatican. Relații diplomatice. Vol. 1. 1920–1950. Ed. Marius Ioan Bucur. București 2003. 30–31.

¹⁰⁷ MNL OL K 63 231. cs. 27/3 t. 6/1926 5. Balásy Antal vatikáni követségi titkár számjeltávirata, 1926. szept. 26.

az olasz–román közeledés volt.¹⁰⁸ A magyar és a német követségi jelentés tartalmilag összecsengett egymással, és mindkét esetben Gasparri bíboros volt az információ forrása. Érdekes megfigyelni azonban, hogy a magyar követségi távirat egy nappal későbbi, mint a német, holott a magyar diplomácia sokkal aktívabb volt ez ügyben, mint a német. Nem tudjuk, hogy ennek mi az oka, de az is elképzelhető, hogy Balásy később találkozott Gasparrival, mint Bergen. Mindenesetre az ügy fontosságát a németek szempontjából is mutatja a gyors jelentéstétel.

Bár a Szentszék az Averescu-kormánytól a konkordátum-tárgyalások előrehaladását remélte, a nehézségek továbbra is megmaradtak. A bukaresti nuncius úgy vélte, hogy ennek fő oka az, hogy a román fél szerint idegenek akarnak beavatkozni a belügyeikbe.¹⁰⁹ A nuncius szkepticizmusa 1927 tavaszára még inkább elmélyült. Szerinte ugyanis Averescu kormánya még kevésbé volt hajlandó a konkordátum megkötésére, mint korábban a liberálisok. Mutiusnak az volt a benyomása, hogy a román nacionalista körök egyszerűen a nemzeti autonómia aláadását látják a konkordátumban.¹¹⁰

A dokumentum aláírására végül mégis az Averescu-kormány idején került sor, 1927. május 10-én. Vasile Goldiș és Gasparri bíbornok csendben, minden ünnepélyesség mellőzésével írta alá a megegyezést. Az ortodox oldalról várható támadások leszerelése érdekében egy ideig titokban tartották és sajtóközlemény sem adtak ki róla. A vatikáni német nagykövet például még május 16-án is azt jelentette Berlinbe, hogy „megbízható forrásból” úgy értesült, a konkordátum megkötése néhány napon belül megtörténhet.¹¹¹ Csak bő egy hónappal a dokumentum aláírása után szerzett tudomást arról, hogy az valójában már május 10-én megtörtént.¹¹² A konkordátum teljes szövege diplomáciai körökben is hosszú ideig ismeretlen volt. Azt nem tudjuk, mikor vált nyilvánossá, azt azonban igen, hogy még 1927 októberében is arról panaszkodott a bukaresti német követ, hogy nem áll rendelkezésére a teljes szöveg, és csak egy tartalmi kivonatot tudtak addig lefordíttatni németre. A kivonat alapján ítélve a Vatikán sokban engedett a román kérésnek, különösen a nagyváradi püspökség felosztásával, a bukaresti

¹⁰⁸ PA AA RAV Bukarest 135. A szentszéki német nagykövetség (Bergen) jelentése a Német Külügyminisztériumnak, 1926. szept. 25.

¹⁰⁹ PA AA RAV Bukarest 135. A bukaresti német követség (Mutius) jelentése a Német Külügyminisztériumnak, 1926. nov. 2.

¹¹⁰ PA AA RAV Bukarest 135. A bukaresti német követség (Mutius) jelentése a Német Külügyminisztériumnak, 1927. márc. 18.

¹¹¹ PA AA RAV Bukarest 135. A szentszéki német nagykövet távirata a Német Külügyminisztériumnak, 1927. máj 16.

¹¹² PA AA RAV Bukarest 135. A szentszéki német nagykövet távirata a Német Külügyminisztériumnak, 1927. jún. 17.

római katolikus prímási szék létrejöttével, a püspökök kinevezésével kapcsolatban, a papi állomány románosításával és a római katolikus vagyonok román állami ellenőrzésével kapcsolatban. A román óhajok teljesítése a római katolikus klérus által folytatott magyar propaganda „körülmetélését” jelentette, miközben a német katolikus kisebbség az egyezményrel jól járt – vélte a követ. Információi szerint a konkordátum az új vallásügyi törvénnyel egyidőben fog hatályba lépni, ám a magyar ellenmunka még mindkét szöveg módosítását hozhatja. A bukaresti prímás a követtel szemben a konkordátumban csupán azt látta, hogy a román törekvések érvényesültek, s a Szentszék jóváhagyta álláspontjukat. A nuncius az egyezmény megkötését egyértelmű sikernek könyvelte el, de nem számolt a parlamenti nehézségekkel.¹¹³

1928-ban ismét a liberálisok vették át a hatalmat Ion Brătianu vezetésével. Nicolae Titulescu román külügyminiszter Vatikánba utazott és tárgyalta a pápával a konkordátum ratifikálásáról. A román közvélemény csak ezután, 1928. február 8-án értesült a konkordátum aláírásáról és annak tartalmáról.¹¹⁴ A ratifikálásra azonban csak 1929-ben került sor, és addig még mind a románok, mind a magyarok megpróbálták változtatni rajta saját kívánalmaik szerint. Amikor 1929. május végén a konkordátum ratifikálása a szenátus elé került; a román kormány a Német Párttal együtt a ratifikálás mellett foglalt állást, míg az OMP tiltakozott az ellen, hogy a gyulafehérvári érsekség Majláth Gusztáv gróffal az élén a bukaresti Alexandru Theodor Cisar érsek alá kerüljön.¹¹⁵

Mikor 1927 szeptemberétől új magyar követ került a Vatikánba, a Dísz tér feltétlen bizalmát élvező tekintélyes diplomata Barcza György személyében,¹¹⁶ a magyar külügyminisztérium újra több információhoz jutott a román konkordátum ügyében. Barcza kritikus volt a vatikáni politikát illetően. „A Szentszékekkel szemben a kormányoknak semmiféle fegyverük sincsen, itt sem pressziókkal sem represszáliákkal operálni nem lehet, egy lehetőség van csupán és ez a viszony megszakítása, de a Szentszék jól tudja, hogy ezt bizonyos erősen katolikus államok kormányai parlamentáris nehézségek miatt úgysem képesek keresztülvinni, így nem is igen fél ettől. [...] Minket a Pápa és a Szentszék igen szeret, az ember mást se hall, mint a »notre tres chere Hongrie« etc. etc. de azért soha semmiféle tekintetben nem teszik meg azt, amit a magyar kormány kíván vagy kér, hanem

¹¹³ PA AA RAV Bukarest 135. A bukaresti német követség (Mutius) jelentése a Német Külügyminisztériumnak, 1927. okt. 26.

¹¹⁴ *Adela-Maria Herban: Románia–Vaticán, 1920–1940: relații diplomatice.* Deva 2002. 85.

¹¹⁵ PA AA RAV Bukarest 135. A bukaresti német követség jelentése a Német Külügyminisztériumnak, 1929. máj. 31.

¹¹⁶ *Iratok a magyar külügyi szolgálat történetéhez 1918–1945.* Vál., szerk., jegyz. Pritz Pál. Bp. 1994. 441.

teljesen az Egyház egoisztikus érdekeit tartják szem előtt, fűtyülve arra, hogy haragszunk-e vagy sem. [...] A Pápával senki sem beszélhet a saját ügyeiről, ő pedig senkit sem meg, sem ki nem kérdez. Így azután senki sem tud semmit. [...] Gasparrinál sem könnyebb boldogulni. Az öregúr szívélyesebb és neki már fel lehet bármit is hozni és meg is hallgatja, de mondani végeredményben ő sem mond semmit csak általános frázisokat vallási és politikai sauce-val keverve.”¹¹⁷ Barcza feljegyzése jól mutatja, hogy a vatikáni magyar diplomácia érdekérvényesítő képessége meglehetősen korlátozott volt.

A német jelentések sokáig csak száraz tényközlésre szorítkoztak, 1926 ősze azonban fordulópontot jelentett a kérdéssel kapcsolatos hozzáállásukban. Októbertől kezdtek el ugyanis valóban foglalkozni azzal, hogy a konkordátum vajon hogyan érinti majd Románia német katolikusok által lakott területeit: Bukovinát, a Bánátot és a Szatmár-vidéket, ahol a német lakosok magyarokkal, Bukovinában pedig lengyelekkel vegyesen éltek. A kérdés az volt, hogy az adott területek vajon melyik egyházmegyéhez fognak tartozni, és azoknak ki lesz a feje.

A czernowitzi német konzul, Gottfried Walbeck arról panaszkodott egy jelentésében, hogy a bukovinai katolikus egyházi adminisztráció területén nem veszik figyelembe a német papságot. Bukovinában kb. 45 ezer német élt, és a konkordátum eddigi meghíúsulása komoly gondokat okozott az ottani németségnek. A bizonytalanság időszakában az ott élő németek a lembergi katolikus püspök fennhatósága alá tartoztak, akit Czernowitzban egy apostoli adminisztrátor helyettesített. Kb. 10 000 lengyel katolikus is élt Bukovinában, és a lembergi püspök lengyel adminisztrátort akar kinevezni. Akkori adminisztrátoruk, Steinbach – akinek bár németül hangzó neve volt, lengyel érzelműnek számított – súlyosan megbetegedett, már csak napjai voltak ekkor hátra. A németek attól tartottak, hogy a lembergi püspök Schweiger prelátust nevezi ki adminisztrátornak, akiről mindenki tudta, hogy német neve ellenére „lengyel sovínisztának” számít. A német körök Josef Lüczkót javasolták volna, akinek – a konzul szerint – pártállástól függetlenül nagy támogatottsága volt a hívek körében.¹¹⁸

A konkordátum ratifikálása sem rendezte azonban a bukovinai katolikusok ügyét. Még 1930 tavaszán is nyitott volt ugyanis a kérdés, hogy a bukovinai katolikusok önálló egyházmegyéhez tartozhatnak-e, vagy a szatmári egyházmegyébe kellene tagozódniuk? A iasi-i püspököt, Mihai Robut a németek nem tartották harcias egyéniségnek és kételkedtek abban, hogy ő bármit is tenni fog annak

¹¹⁷ Hoover Archives Stanford, Preliminary Inventory of the György Barcza Nagyalásnyi Papers, Nr. 80030., 3. doboz, Roma 1927–1929. 1928. febr. 17-i naplóbejegyzés. A Barcza-napló digitális másolatát Pritz Pál bocsátotta rendelkezésemre, amiért itt mondok köszönetet.

¹¹⁸ PA AA RAV Bukarest 135. Band 133. A Czernowitz-i Német Konzulátus (Walbeck) jelentése a Német Külügyminisztériumnak és a bukaresti német követségnek, 1926. okt. 16.

érdekében, hogy Bukovina oda tartozzon.¹¹⁹ 1930 nyarán végül a bukovinai terület egyesült a Iasi egyházmegyével.¹²⁰

A bánáti eseményekre a német diplomácia figyelme a konkordátum megkötésének idejében terelődött. Május 15-én Angelo Maria Dolci nuncius gróf Majláth Gusztáv gyulafehérvári püspök jelenlétében felszentelte Augustin Pachát apostoli adminisztrátornak.¹²¹ A német kisebbség politikai vezetői tartottak attól, hogy Pacha után majd egy román püspök kezébe kerül az egyházmegye.¹²² Féltek, hogy amennyiben a rendezés a német kisebbség érdekeit sértené, megindulna egy protestantizálódási folyamat elsősorban a német értelmiség, de a nép egy részének körében is. Az alsópapság és a nép maradék része pedig irredenta magyarrá válna. Azt az álláspontot képviselték, hogy egy olyan egyházmegyének, amelyben a lakosság 80%-a sváb származású, csak német egyházi vezetése lehet. Ráadásul ez lenne a román állam elsődleges érdeke is – hangsúlyozták.¹²³

Haas részletesen beszámolt Mutius követnek Pacha felszentelésének ceremóniájáról. Az ünnepség nemcsak nagyon színes és pompás egyházi rendezvény volt, hanem egyben politikai színjáték is. Pacha a következő sorrendben beszélt a különböző nyelveken: latinul, románul, németül, magyarul. Összesen 14 beszédet tartottak: Temesvár prefektusa, a görögkatolikus Antoniu Bogdan, aki románul és olaszul beszélt; az egyházközség egyik képviselője a nunciust franciául köszöntötte, aki olaszul válaszolt; aztán a német-sváb népközösség nevében dr. Hoffmann németül szólott; a magyarok képviselője magyarul; Kräuter parlamenti képviselő németül és románul; a romániai Német Párt elnöke, Hans Otto Roth

¹¹⁹ PA AA RAV Bukarest 135. Band 133/II. A Czernowitz-i német konzulátus jelentése a bukaresti német követségnek, 1930. márc. 31.

¹²⁰ PA AA RAV Bukarest 135. Band 133/II. A bukaresti német követség (Mutius) jelentése a Német Külügyminisztériumnak, 1930. aug. 27.

¹²¹ Az apostoli adminisztrátort a pápa nevezi ki olyan terület vezetésére, amely politikai és/vagy egyházszerkezési okokból még nem szervezhető meg egyházmegyeként. Temesvár és környéke eredetileg a csanádi egyházmegyéhez tartozott, a trianoni határokkal viszont három ország területére szakadt szét. Egyházzójogilag először a terület csanádi egyházmegyéről való leválasztását kellett rendezni, amelynek a feje Glattfelder Gyula volt. Az önálló temesvári egyházmegyét a megkötött konkordátum értelmében 1930. jún. 5-én alapították meg, és szept. 29-én Pacha lett az első püspöke. A Romániához csatolt egyházmegyei területen hozzávetőleg 430 ezer római katolikus élt, akik közül kb. 350 ezren voltak németek. (Adatok innen: PA AA RAV Bukarest 135. Band 133. A szentszéki német követség jelentése a Német Külügyminisztériumnak, 1927. máj. 12.) Az ünnepségen jelen volt Alexandru Nicolescu lugosi görögkatolikus püspök is, de Haas jelentése nem tesz róla említést. Augustin Pacha életrajzát lásd *Horst Fassel*: Pacha, Augustin. *Neue Deutsche Biographie* 19. 1999. 744. (<https://bit.ly/2JjpNCC>, letöltés 2019. márc. 18.)

¹²² Ugyanezt a lehetőséget fogalmazta meg a szentszéki német követ, Bergen is. Lásd PA AA RAV Bukarest 135. Band 133. A szentszéki német nagykövet jelentése a Német Külügyminisztériumnak, 1927. máj. 12.

¹²³ PA AA RAV Bukarest 135. Band 133. A Temesvári Német Főkonzulátus jelentése a bukaresti német követségnek, 1927. máj. 17.

egy kitűnő német beszédet tartott, amelyben elmondta, hogy Pacha is a németiség egyik vezetője. Az OMP részéről Jakabffy Elemér magyarul szólt, és a helyzethez nem illő módon felhívta Pacha figyelmét arra, hogy csak akkor végzi jól a feladatát a jövőben, ha nemzetiségre való tekintet nélkül szolgál majd. Pacha ezt a megjegyzést természetesen ignorálta. Haas a német beszédeket mind nagyszerűnek tartotta. Jakabffy „kisiklását” szerinte a magyar körök is elítélték, mert az újabb ékes bizonyítékát szolgáltatta az „elnyomott” magyar arroganciájának. Majláth püspök szerinte kompromittáló módon helyeselt a magyar politikus megjegyzésénél, ráadásul szerencsétlen módon éppen a román királyi himnusz alatt hagyta el a termet. Haas tartott attól, hogy kevés az esélye annak, hogy a majdani szatmári püspöki székhelybe is német származású személy kerüljön. Ha azonban – amit valószínűnek tartott – a szatmári egyházmegye a nagyváradi püspökség alá fog kerülni, biztos volt abban, hogy nem lesz német püspök az élén.¹²⁴

A konzul beszámolóját Mutius követ továbbította Berlinbe, egyúttal örömét fejezte ki Pacha kinevezése kapcsán, hisz ő is a bánáti svábok szimbólumának tartotta őt. A követ egyúttal azt javasolta, hogy járjanak közben a Vatikánnál, hogy más egyházmegyében is német származású papot szenteljenek fel püspökké.¹²⁵ Míg tehát a magyar külügyi apparátus már a konkordátum-tárgyalások kezdetétől aktívan próbált befolyást gyakorolni a folyamatra, a német diplomácia tulajdonképpen csak a konkordátum megkötése utáni időszakban próbálta meg érdekeit érvényesíteni.

A magyarok politikai elitjének egyáltalán nem tetszett Pacha személye. Minden bizonnyal a magyar kormány intenciójára közölt cikket a *Pester Lloyd* is *Ungarn und die vatikanische Osteuropapolitik* címmel.¹²⁶ A temesvári német főkonzul, Haas szerint Pacha püspök nagyon kínosan ügyelt a nemzetiségek iránti korrektségre, különösen a magyarok iránt, a *Pester Lloyd* cikke ezért igazságtalanul támadta meg. A cikk felemlegeti a magyar katolikusok elleni jogtalanságokat. Haas konzul a cikkel kapcsolatban amellet foglalt állást jelentésében, hogy a szatmári és a nagyváradi püspökség egyesítése valójában elkerülhetetlen, amint Cisar érsek prímási kinevezése is. Személyesen úgy vélte, hogy német katolikus kisebbségi szempontból nézve a szentszéki politika, amely leginkább a hitéleti kérdésekre fókuszált, csak üdvözlendő lehet. Szerinte a hitéleti szempontokat a magyar egyház nagyon elhanyagolta, mivel a magyar pap elsősorban állami

¹²⁴ Uo.

¹²⁵ PA AA RAV Bukarest 135. Band 133. A bukaresti német követség jelentése a Német Külügyminisztériumnak, 1927. máj. 23.

¹²⁶ PA AA RAV Bukarest 135. Band 133. A budapesti német követség (Hans Schoen) megküldi a Német Külügyminisztériumnak a *Pester Lloyd* egyik cikkét: *Ungarn und die vatikanische Osteuropapolitik*. 1927. okt. 21.

alkalmazottnak érezte magát, a cölibátus gyakran csak papíron létezett, a hívőkkel szembeni tisztelet pedig szinte a nullával volt egyenlő. A hittantanítást, hasonlóan a papképzéshez, csupán csak formalitásnak lehetett tekinteni. Amikor a püspök megpróbálja a vallásos életet az egyházközségek gyakoribb meglátogatásával megélné, az a még mindig magyar mentalitású svábok körében ellenérzést vált ki, és ez egészen addig így lesz – írta –, amíg a püspök a teljes alsópapságot meg nem tudja újítani Németországból származó papokkal.¹²⁷

A bánáti és a bukovinai helyzet közötti párhuzamosságokra hívta fel a figyelmet a temesvári főkonzul a bukaresti német követségnek küldött egyik jelentésében. Akik Bukovinában a lengyelek, azok a Bánátban a magyarok – állapította meg. A románok pedig romanizálni szeretnék a németiséget. A kisebbségi német nép nagy része eltávolodott a katolikus vallástól és félő, hogy protestánsokká válnak. Abban bíznak, ha a bukovinaiak Iașihoz kerülnének, az ottani püspök német érzelmű papokat küldene a bukovinai német falvakba. A legjobb az volna, ha a bukovinai terület önálló adminisztrációt kapna, melynek élére egy németérmű érsek kerülne, ugyanúgy mint a Bánátban Pacha. Számoltak azonban azzal is, hogy a bukovinai terület Szatmárhoz kerül szintén önálló igazgatással.¹²⁸

A német mozgalom létrejöttét a szatmári egyházmegye papjai Boromisza Tibor püspökkel az élükön nem nézték jó szemmel.¹²⁹ Az 1928-ban Boromisza helyére került Szabó István hasonló beállítódása is közismert volt.¹³⁰ A konkordátum értelmében a Szentszék a Szatmári és a Váradai püspökségeket egyenrangú püspökségekként egyesítette 1930-ban. (A romániai római katolikusok feje pedig a bukaresti érsek, Alexandru Teodor Cisar lett.) A közös szatmári-váradai püspök személyének a kinevezése diplomáciai „lobbítványosságokat” indított el a Vatikánban. A román és a német érdekek megegyeztek, mert mindkét fél egy németbarát személyt szeretett volna a püspöki székbe ültetni. A magyar politikai és egyházi vezetés pedig magyar szellemiségű püspöknek örvendett volna.

A nagykárolyi Gauamt (Körzeti Hivatal) már 1928-ban levélben fordult XI. Pius pápához, amelyben kérte egy német püspök kinevezését.¹³¹ De nemcsak a Gauamt, hanem a szentszéki német nagykövetség is aktivizálta magát a kérdésben. Clemens von Brentano követségi tanácsos Borgongini államtitkár-helyettessel beszélt, és meglepődve tapasztalta, hogy előtte a kérdés ismeretlen volt.

¹²⁷ PA AA RAV Bukarest 135. Band 133. A Temesvári Konzulátus (Haas) jelentése a Vatikán magyarországi politikájáról, 1927. nov. 13.

¹²⁸ PA AA RAV Bukarest 135. Band 133/II. A temesvári német főkonzulátus jelentése a bukaresti német követségnek, 1928. okt. 2.

¹²⁹ *Baumgartner B.*: Kisebbség a kisebbségben i. m. 185.

¹³⁰ Uo. 187.

¹³¹ Uo. 188. Lásd még PA AA RAV Bukarest 135. Band 133. A Német Külügyminisztérium leirata a bukaresti német követségnek, 1929. febr. 1.

Brentano úgy vélte, amennyiben a Szentszék és Románia között konfliktus adódna, a követség beavatkozását nem tartaná ajánlatosnak.¹³²

A temesvári németek püspökjelöltjei Joseph Korner temesvári teológiaprofesszor és Mathias Ferch temesvári kanonok voltak. Franz Kräuter bánáti német országgyűlési képviselő Korner professzor mellett érvelt a vatikáni német nagykövetségen.¹³³ A szatmári németek által javasolt Unterwegert Kräuter nem tartotta alkalmasnak a püspöki székre. A jelöltállításból természetesen a budapesti kormány sem maradt ki: vagy Mayer Antal nagyváradi adminisztrátort vagy Monay Ferenc minorita atyát szeretne volna a püspöki székben látni. A temesvári német konzul és a román kormány egyik jelöltet sem tartotta elfogadhatónak, míg a bukaresti nuncius és Valeriu Traian Frențiu nagyváradi görögkatolikus püspök Mayer kinevezését támogatta volna. A bukaresti nuncius, Dolci azonban a temesvári apostoli kormányzónak, Augustin Pachának ígérte a püspöki széket, aki ellen a román kormány természetesen nem emelt szót.¹³⁴ Pacha azonban nem fogadta ezt el. (1930. augusztus 15-étől a temesvári egyházmegye püspöke lett.) A bukaresti érsek jelöltje Zombory László volt, ám a németek úgy vélték, hogy személye csak a magyarosítás folytatását erősítette volna. Lehetséges alternatívának számított még Szabó István apostoli kormányzó püspöki kinevezése. A román kormány valódi jelöltje a nagyváradi román származású dr. Iosif Pop volt. A temesvári konzulnak még ő is elfogadhatóbb lett volna, mint a magyar kötődésű jelöltek.¹³⁵

A pápa végül Fiedler István temesvári kanonok vagy Korner professzor kinevezésére utasította a bukaresti nunciust. Dolci megvárta a román miniszterelnök, Iuliu Manu döntését, és Fiedler István nevét írta a kinevezési okmányra. Fiedler beiktatására Szatmárnémetiben került sor 1930. október 16-án.¹³⁶ A román kormány, valamint a szatmári és a bánági német vezetők elégedettek voltak a püspök személyével, az erdélyi magyar lapok viszont fennhangon támadták a vatikáni döntést. „A sokat szenvedett magyarság ismét egy fájdalmas arculütést kapott onnan, ahonnan legkevésbé érdemelte (tudniillik a Szentszéktől – M. R.)” – írta Paál Árpád a *Keleti Újság* hasábjain.¹³⁷

¹³² PA AA RAV Bukarest 135. A szentszéki német nagykövetség (von Brentano) jelentése a német Külügyi Hivatalnak, 1928. aug. 22.

¹³³ *Baumgartner B.*: Kisebbség a kisebbségben i. m. 188.

¹³⁴ Ennek ellenére a bukaresti német követ, Mutius azon a véleményen volt, hogy a bukaresti nuncius erős magyar befolyás alatt állt. Tévedett. PA AA RAV Bukarest 135. Band 133/II. A bukaresti német követség (Mutius) jelentése a Német Külügyminisztériumnak, 1930. aug. 27.

¹³⁵ *Baumgartner B.*: Kisebbség a kisebbségben i. m. 189–190.

¹³⁶ Uo. 191.

¹³⁷ *Paál Árpád*: Új püspök Szatmáron. *Keleti Újság*, 1930. október 13.

Összegzés

A bemutatott témák mindegyike aktuális volt az egész tárgyalt évtizedben – néhány szempontból még azután is –, és ez lehetővé teszi, hogy ne csak epizódyszerűen lássunk rá a német diplomácia tevékenységére, hanem folyamatában vizsgáljuk azt.

A tanulmányban tárgyalt ügyek azt mutatják, hogy Németország amennyire csak lehetett, távol akarta tartani magát a magyar–román konfliktusoktól. Ahol azonban úgy érezte, hogy érdekei forognak kockán, a maga akkoriban még visszafogott módján megpróbált hatni a folyamatokra. Berlinben nem akartak állást foglalni „Budapest vagy Bukarest” kérdésében, mert az megnehezítette volna az ország európai pozíciójának visszaszerzését, de épp ennek érdekében az optánsper végső felvonásánál mégis a magyar félnek igyekeztek kedvezni.

Alapvető különbség volt a magyar és a német külpolitikai vonalvezetésben, hogy míg az előbbi a revíziós céljainak alárendelve a kisebbségi kérdést állandóan napirenden tartotta a kisantant államaival való kapcsolataiban, az utóbbi – bár saját kisebbségének kérdése fontos volt számára – nem terhelte meg ezzel a bilaterális kapcsolatait.

A bethleni külpolitika felismerte, hogy a revíziós sikerekhez Németországra lesz szüksége, azt azonban nem látta vagy nem akarta tudomásul venni, hogy az 1920-as években a német külpolitika még más utakon járt, és egyáltalán nem a magyar–német sorsközösség útját tartotta sajátjának. A román–német viszonyt (a világháború utáni gazdasági elszámolások kérdése mellett) jelentősen megterhelte a „német–orosz szövetség” kérdése, miközben gazdaságilag sokkal fontosabb partnerei voltak ekkoriban egymásnak, mint Magyarország és Németország. A francia orientációjú román külpolitika azonban a békeszerződések által létrehozott helyzetben, ha akart volna, sem tudott volna úgy tekinteni Németországra, mint Magyarországra.

HUNGARIAN–ROMANIAN RELATIONS AND THE GERMAN MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS IN THE 1920s

By Réka Marchut

SUMMARY

Due to their mutually exclusive nature, the aims of Hungary and Romania were diametrically opposed in the inter-war period. The relations between the two countries were significantly influenced by the politics of the European great powers, into whose ranks Germany had been reintegrated by the late 1920s. While the German Ministry of Foreign

Affairs exerted no great influence on the evolution of Hungarian–Romanian relations, it occupied a key place in the foreign affairs of both countries. From this perspective, it is important to see clearly how those in charge of the direction of German foreign affairs regarded Hungary and Romania and the issues that brought them into opposition, and what the key questions were in their bilateral relations that appeared important enough to raise the attention of the German politicians. Such are the questions to which the paper seeks to offer answers.